

**CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)**

**ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)**

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1995

Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming, are checked below.

L'Institut a microfilmé la meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

☐ Coloured covers/ Couverture de couleur	☐ Coloured pages/ Pages de couleur
☐ Covers damaged/ Couverture endommagée	☐ Pages damaged/ Pages endommagées
☐ Covers restored and/or laminated/ Couverture restaurée et/ou pelliculée	☐ Pages restored and/or laminated/ Pages restaurées et/ou pelliculées
☐ Cover title missing/ Le titre de couverture manque	☒ Pages discoloured, stained or foxed/ Pages décolorées, tachetées ou piquées
☐ Coloured maps/ Cartes géographiques en couleur	☐ Pages detached/ Pages détachées
☐ Coloured ink (i.e. other than blue or black)/ Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)	☒ Showthrough/ Transparence
☐ Coloured plates and/or illustrations/ Planches et/ou illustrations en couleur	☐ Quality of print varies/ Qualité inégale de l'impression
☐ Bound with other material/ Relié avec d'autres documents	☐ Continuous pagination/ Pagination continue
☒ Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin/ Le reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure	☐ Includes index(es)/ Comprend un (des) index
☐ Blank leaves added during restoration may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming/ Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans la texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.	Title on header taken from: / Le titre de l'an-tête provient:
☐ Additional comments: / Commentaires supplémentaires:	☐ Title page of issue/ Page de titre de la livraison
	☐ Caption of issue/ Titre de départ de la livraison
	☐ Masthead/ Générique (périodiques) de la livraison

This item is filmed at the reduction ratio checked below/
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10X	12X	14X	16X	18X	20X	22X	24X	26X	28X	30X	32X
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☐	☐	☐	☐

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

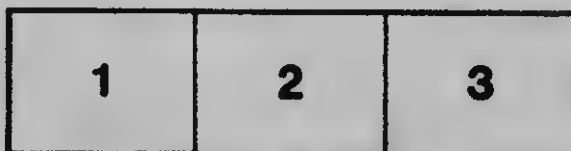
National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shell contains the symbol $\rightarrow$ (meaning "CONTINUED"), or the symbol ∇ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagram illustrates the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

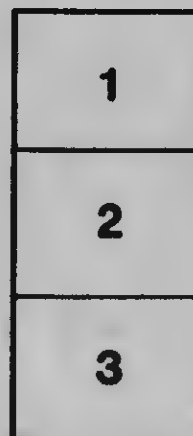
Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont le couvercle en papier est imprimé sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaît sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole $\rightarrow$ signifie "A SUIVRE", le symbole ∇ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

1.5

1.6

1.8

2.0

2.2

2.5

2.8

3.2

3.6

4.0

4.5

5.0

5.6

6.3

7.1

8.0

9.0

10

11.2

12.5

14.3

16

18

20

22.5

25

28

32

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5969 - Fax

Фрідріх Енгельс

**Розвиток Соціалізму
від утопії до науки**

(Переклав Мих. Лозинський.)

Ціна 15 коп.

НАКЛАДОМ "РОБОЧОГО НАРОДА".
Вінніпер, Ман.
1917.

Фрідріх Енгельс.

**Розвиток Соціалізму
від утопії до науки.**

(Переклав Мих. Лозинський.)

Ціна 15 цнт.

НАКЛАДОМ
РОБОЧОГО НАРОДА

НАКЛАДОМ "РОБОЧОГО НАРОДА".
Вінніпер, Ман.
1917.

HX276

E5518

I.

Новочасний соціалізм є що-до змісту передовсім витвором з одного боку пануючого в сучасній суспільності клясового протнвєньства між маючими і немаючими, між капіталістами і наємними робітниками, а з другого боку є він виразом пануючої в продукції анархії... Але щодо своєї теоретичної форми є він дальше йдучим, консеквентним розвитком принципів, виставлених великими французькими мислителями XVIII столітя. Як кожда нова теорія, мусів він передовсім бути навіязаний до попереднього умового дорібку, хоч в сути річи його корінь лежав головно в метеріяльних економічних відноснах.

Великі люди, що у Франції просьвічали умн для грядучої революції, виступали самі скрайно революційно. Вони не признавали жадного зверхного авторітету, якого-б рода він не був. Релігія, природні погляди, суспільність, державний устрій, все те підпадало найбезпощаднійшій критиці, все мусіло оправдати своє істнованє перед суддею-розумом аби зречн сь свого істнованя.

Мислячий ум був одиноким мірилом правди. Був се час, коли, як каже Гегель, світ поставлено на голову,*) найперше в ім

*) Наведем отсей уступ про французьку революцію

“Думка, понятє, права набрали значіня за одним розмахом, і тому стара збура неправди не могла ніяк опиратися. Тепер заведено лад з дусї права, і на сїй підставі повинно від тепер все оинрати ся. Як довго свїтить на небі сонце, а довкола нього кружать планети, не бачили іще, аби чоловік став на голову, т. є. опер ся на ум і після того будував дійсність. Перший сказав Анаксагорас, що свїтом править нус, розум; але доперва тепер чоловік пізнав,

змислі, що людська голова і найдеї її думками принцип зажадали стати підставою всеї людської діяльності і усупільнення, а далі і в тім змислі, що дійсність, суперечну з тими принципами, обернено на ділі від гори до долу. Всі дотеперішні суспільні і державні форми, всі одідичені поняття складано яко нерозумні в архів; сьвіт опрнав ся досн лиш на пересудах; вся мислувшість заслугувала лиш на співчуте і погорду. Доперва тепер засьвітило сьвітло земие, иа стало пановане розуму; забобоии, несправедливість, привілеї, гнет мали бути від тепер усунені вічною правдою, вічною справедливістю, даною від природи рівністю і вічинними правами чоловіка.

Тепер ми знаємо, що те пановане розуму не було нічим іншим, як ідеалізованим панованем буржуазії, що вічна справедливість здійснила ся як буржуазійна юстиція, що рівність проявила ся горожанською рівністю перед правом, що одним з найважійших прав чоловіка проголошено горожанську власність, що держава розуму, суспільна умова Руссо війшла в жите і лиш могла вийти в жите як буржуазійна, демократична республіка. Так само, як і їх попередники, не могли великі мислители XVIII столітя вийти за гранці, зачеркнені їх епохою. Але попрн противеиство між февдальною шляхтою і виступаючим в ролі речника решти су-

---

що ум повинен правити духовою дійсністю. Був се чудовий схід сонця. Всі мислячі істоти святкували ту епоху. Високий настрій запанував в тім часі, ентузіязм духа проняв весь сьвіт, немов-би доперва тепер мало прийти до примиреня божества зі сьвітом" (Hegel, "Philosophie der Geschichte", 1840, стор. 535).

Чи не був се найвисший час, протів таких небезпечних для суспільности наук перевороту професора Гегеля пустити в рух закон протів соціалістів?!

спільности міщанством істиувало загальне противейство між визискувачами і визискуваними, між богатими лініюхами і працюючими бідняками. Завдяки сій обставині речинки буржуазії могли уходити за речинків не одної кляси, а всеї терплячої людськості. І ще більше. Від самого свого початку міщанство було обтяжене противсильством. Капіталіст не може істиувати без наєминого робітинка, і в тім самім відношею, в яким середньовічний цеховий горожанин розвивав ся в новочасного буржуа, розвивав ся цеховий челядиик і нецеховий наймит в пролетаря. І хоч в загалі міщанство могло говорити, що в боротьбі против шляхти заступає рівночасно інтереси ріжних працюючих кляс того часу, то все таки при всіх великих міщанських рухах вступала самостійно та кляса, що була менше або більше розвнтим попередником пролетаріату. Так підчас німецької реформації і хлопської війни виступають новохрестителі і Тома Міндер, в великій англійській революції Levellers, в великій французькій революції Babeuf.

Разом з тими революційними рухами неготової еще кляси стрічаємо відповідні теоретичні проклямації, в XVI. і XVII. століттю утопійні описи ідеальних суспільних відносин, а в XVIII. століттю вже прямо комуїстичні теорії (Morely і Mably). Жадає рівности не ограичувало ся вже лише на політичні права, але розтягало ся також на суспільне положенє одиниці; не лише клясові привілеї мали бути знесені, але також клясові ріжиці. Аскетичний, спартаанський комуїзм, осуджуючий всякі житеві приємности, був першнм з'явищем нової науки. Потім ідуть три великі утопісти: Saint Simon, у котрого буржуазійний напрям має побіч пролетарського ще деяке значенє, Fourier і Robert Owen, котрий, живучи в країні найбільше розви-

неної капіталістичної продукції і під вражінем витворених нею противеньств, розвивав свої проекти до усунення клясових різниць, навішуючи безпосередно до французького матеріалізму.

В усіх трьох спільне те, що вони не виступають речниками інтересів витвореного тимчасом історично пролетаріату. Як просьвітителі, хочять вони освободити не найперше одну клясу, але всю людськість нараз. Як ті, хочять вони завести пановане розуму і вічної справедливости але сей їх ідеал ріжнить ся о ціле небо від ідеалу просьвітителів. Буржуазійний сьвіт, устроений по прінціпам просьвітителів, є для тих також нерозумний і несправедливий, і так само годить ся в архів опрокинутих річий, як фєвдалізм і всі давнійші суспільні відносини. Правдивий розум і справедливість не запанували доси в сьвіті тому, бо ніхто їх не пізнав, як слід. Недоставало якраз геніяльного чоловіка, котрий тепер появив ся, а котрий пізнав правду. Що він тепер появив ся, що правду якраз тепер пізнано, не конечна подія, впливаюча з історичного розвитку і конечности, а чистий щасливий випадок. Так само міг він уродити ся перед 500 роками і заощадити людськості 500 літ ошибок, боротьби і терпіня.

Ми бачили, що французькі філософи XVIII столітя, які приготовляли революцію, апелювали до розуму як до одинокого судді всего істнуючого. Мала бути устроена розумова держава, розумна суспільність, а все, що противило ся вічному розумови, мало бути безпощадно усунене. Ми виділи також, що той вічний розум не був в дійсности нічим иньшим, як ідеалізованим розумом пересічного міщанина, який тоді розвивав ся в буржуя. Коли-ж французька революція перевела в дійсність ту суспільність і

ту державу розуму, показало ся, що новий устрій, хоч як раціональний супротив давніших відиосин, зовсім не єсть абсолютно розумним. Держава розуму розбила ся на кусні. Суспільна умова Руссо обернула ся в дійсність в часі террору, перед котрим міщанство, помішане на точці своїх політичних здібностей, втікло найперше під крила корупції дикторіята, а потім під охорону наполеонського деспотизму. Заповіджений вічний мир обернув ся в безкоштовну заборчу війну задля підбоїв. З суспільною розуму також не було лучше. Протівенство між багатим і бідним, замість зникнути серед загального добробуту, заострило ся іще, завдяки усуненню цехових та інших привілеїв, які його угнетали, і церковних добродійних інституцій, які його злагоджували. Проголошена тепер за правду "свобода власности", освобожденної з феодалних пут, обернула для маломіщанства і малоземельного селянства в свободу, продати як-раз тим великим панам ту малу власність, придушену всемогучою конкуренцією великого капітала і великої земельної посілости, т. є. обернула ся в освобожденне від власности.

Розвиток промислу на капіталістичних основах зробив бідність і нужду робучих мас услівем суспільного життя. Заплата готівкою ставала що-раз більше—як говорять Carlyle—одиночним звеном, яке лучило суспільність. Число проступків рік-річно росло. Феодалних проступків які давніше не лякали ся деиного світла, не зинщено, лиш усунено на задій плян, а за те тим розкішнійше зацвнали буржуазійні проступки, дримаючи доси в тишні. Торговля переміювала ся що-раз більше в ошуку. "Братерство" революційної девізи обернуло ся на ділі в шинкаї і зависть конкуренційної боротьби. Місце насильного гнету заняла корупція, місце меча

як першої суспільної сили—гроші. Право першої ночі перейшло від фєвдальних панів на фабрикантів. Проституція зростає в нечуваній досі мірі. Подруже лишилось законом призначеною формою, як і давнїше, офіційним покривалом проституції, доповнивши ся до того численним ломанєм подружої вірности. Одним словом—в порівняннї з яркими обігнїцями просвїтителїв показали ся "побїдою розуму" осягнені суспільні і політичні порядки гїрко розчаровуючими марами. Не було ще лиш людей, що скоиста тували-б те розчарованє, і ті люди появили ся на переломі столїтя. 1802 р. появили ся жеєвські листи Saint Simon-a; 1808. р. побачив свїт перший твір Fourier-a, хоч підстава його теорїї датуєть ся 1799. роком; 1. сїчня 1800 обияв Роберт Овеє управу в New Lanark.

В тих часах капіталїстична продукція, а знею і противеєство між буржуазїєю і пролетарїятом, були ще дуже нерозвнєні. Великий промисл в Англії доперва повстав, а в Франції не був ще звїстий. А прецінь доперва великий промисл розвиває з одної сторони конфлікти, що роблять пекучою конєчиєстю змїну способу продукції, усунєнє його капіталїстичного характера, конфлікти не лише між класами, витворєними великим промислом, але також між сотворєними ним продуктивними силами і формами вимїни, — а з другої сторони витворює він як-раз в тих величезних продуктивних силах засоби до розв'язаннє тих конфліктів. Коли-ж коло 1800. р. конфлікти, впливаючі з нового суспільного ладу, доперва витворювали ся, то тим більше можна се сказати про способи їх розв'язаннє.

Коли бідні маси Парижа могли в часї террору на хвильку захопити панованє в свої руки і повести мїщанську революцію до побїди навіть

над міщанством, то тим вони лиш доказали, як неможливе було їх панування на довгий час серед тодішніх відносин. Пролетаріят, що доперва виділявся з тих бідних мас як корінь нової кляси, іще зовсім нездібний до самостійної політичної акції, представляв ся як угнетений, терплячий стан, котрому при його нездібности до самопомочи можна було допомогти що-найбільше з боку, з гори.

Се історичне положення опанувало також основоположників соціалізму. Незрілому станові капіталістичної продукції, незрілому клясовому положенню відповідали незрілі теорії. Розв'язку суспільних задач, укриту іще в нерозвинених економічних відносинах, мав витворити ум. Суспільність давала лиш хибні, які усунути було задачею розуму. Ходило о винахід нової, досконалішої системи суспільного ладу, котру треба було вщипити в суспільність при помочи пропаганди, а по змозі при помочи приміру. Отсі нові соціальні системи були з гори засуджені на утопійність; чим далі йшли вони в своїх подробицях, тим більше мусіли переходити в чисту фантастичність.

Зазначивши се, не задержимо ся ні хвилини на сій фантастичній стороні, яка тепер зовсім належить до минувшости. Можемо се спокійно лишити літературним дрібним торговцям, св'яточе вертати ся коло тих фантастичностей, які тепер можуть лиш бавити нас, і голосити про висшість своєї філософії над тими "безумствами". Нас радше тішать геніяльні думки і погляди, які проривають ся всюди крізь фантастичну заслону, а яких не видять ті філістри.

Saint Simon був сином великої революції; при її вибуху він не мав еще 30 літ. Революція була побідою третього стану, т. є. великої народньої маси, діяльної в продукції і торговлі,

над упривілеگیюваними доси неробучнимн станамн, шляхтою і духовенством. Але побіда третього стану виявила ся швидко як включна політичної сили упривілеگیюваною під суспільним зглядом його верствою, маючою буржуазією. А та буржуазія розвинула ся швидко такн підчас революції, то при помочн спекуляції сконфіскованнимн, а опісля проданним добрамн шляхти і духовенства, то при помочн ошукн, якої допускали ся на нації доставці для армії.

Якраз пановане тнх шахраїв завело за директоріату Францію і революцію над беріг пропасти і дало Наполеоновн повід до його державного замаху. Таким чном противенство між третім станом а упривілеگیюванимн станамн сформулувало ся в умі Saint Simon-а як противенство між "робітникамн і лінюхамн". Лінюхн, се не лише старі властителі привілеگی, але також всі ті, що, не беручн участн в продукції і торговлі, жили з ренти. А робітникн, се не лише наемні робітникн, але і фабрикантн, купці, банкірі. Що лінюхн стратили здібність до духового проводу і політичного панованя, се було ясне, а революція припечатала се. Що бідні не мали сеї здібности, на се Saint Simon видів доказ в досвідях з часу терору. Але хто мав управляти і панувати? Після Saint Simon-а наука і промисл, звязані новим релігійним звеном, призначені на те, аби привернути розбиту від часів реформації єдність релігійних поглядів; мало се бути очевидно містичне і строго ерархічне "нове християнство". Але наука, се були офіціальні учені, а промисл, се були в першій лінії активні буржуа, фабрикантн, купці, банкірі. Вони вправді повинні були перемінити ся в публичних урядників свого рода, в суспільних мужів довіря, але супроти робітників все такн за-

держати приказуюче, а навіть економічно в-
сше становище. Банкирі мали бути покликані че-
рез управлієнє кредита управлієнтя всю
суспільну продукцію. Отсе поияте зовсім від-
повідало часовн, колн у Фраиції великнй про-
мнсл, а з ним і протнвєньство між буржуазією
а пролетаріятом иаходились ще в фазі повстава-
ня. Але иа що Saint Simon кладе особлнвнй на-
тиск, так се на те, що все і всюдн ходнть йому
передовсім о долю “иайчнслейиійшої і иайбід-
нїйшої кляси” (la classe la plus nombreuse et la
plus pauvre).

Saint Simon кладе вже в своїх жєневських ли-
стах тезу, що “всі людн повинні працювати”. В
тім самім творі зиає він уже, що терористичне
пановаєє було панованєм немаючих мас. “Дн-
вїть ся — кличе він до них — що стало ся у Фран-
ції в часї, колн ваші товариші там паиувалн, во-
ни витворнли голод. “Але поиимати фраицусь-
ку революцію як клясову боротьбу, і то иє ли-
ше між шляхтою і міщаньством, але між шлях-
тою, міщаньством і иемаючими, се було в 1802.
році иезвичайно генїяльним відкритєм. В 1816.
р. иазиває він полїтнку наукою про продукцію
і вїщує, що полїтика зродить ся з економїї. Колн
зрозумїє, що економїчний стан є підста-
вою полїтнчиих иї ступцїй, иаходить ся тут ли-
ше в зародї, то все такн вже тут ясно всказана
думка про заміну полїтнчного правліия иад
людьми, в заряд річами і управу продукційи-
мн процесамн, т. є про “зиесеєє державн” иа
яке тепер иакидають ся з таким криком. З та-
кою самою висшістю над своїмн ровесннкамн
проклямує він 1814. р., безпосередно після вхо-
ду злучених військ в Парижі, 1815. р., підчас сто-
дїєвиної війни, алїяис Фраиції з Англією, а в дру-
гїй лінії обох сих країв з Німеччиною як одню-
ку запоруку успішного розвнтку і супокою про

аліянс з побідниками з під Ватерльо, на се треба було так само много відваги, як і історичної далекозорности.

Коли у Saint Simon-а стрічаємо геніяльну далекозорість, завдяки котрій находять ся в него в зароді майже всі не строго економічні думки пізнійших соціялістів, то у Fourier-а стрічаємо ся з блискучою правдиво по французьки, але через те і не менше глибокою критикою істнуючого суспільного ладу. Буржуазію, її одушевлених пророків, з-перед революції і її заінтересованих пророків з пореволюції бере Fourier за слово. Безнощадно відкриває він матеріяльну і моральну нужденність буржуазійного сьвіта, наводячи і блискучі обіцянки давніших просьвітителів про суспільність, що в ній лиш розум панувати-ме, про цивілізацію, що всім принесе щастє, про людську здібність до безграничного досконалення, і гарно прикрашені фрази сучасних буржуазійних идеологів; показує, яка найнужденніша дійсність відповідає найбільше блискучим фразам, і засипає безпомічне фяско фрази ідкою іронією. Fourier не лише критик; його вічно вссела вдача робить його сатириком, і то одним з найбільших сатириків всіх часів. Процвітаючу з упадком революції шахрайську спекуляцію і крамарскість тодішньої французької торгівлі представляє він на причуд по майстерськи. Єще більше знаменита його критика полових відносин і становища женщин в буржуазійній суспільности. Він перший висказуєть ся, що в кожній суспільности степенъ жіночої еманципації є природною мірою загальної еманципації. Однак найбільше знаменитим являєть ся Fourier в своїм понятанні історії суспільности.

Дотеперішний її перехід ділить він на чотири степені розвитку: дикість, варварство, па-

триархат і цивілізацію. Ся послідня сходнт ся з т. зв. буржуазійною суспільністю, отже з суспільним устроєм, заведенним від XVI. столітя. Fourier вказує, що всяке зло, якого допускало ся варварство простим способом, підніс цивілізаційний устрій до зложеного, двозначного, лицемірного правнла, що цивілізація обертаєть ся в “ошибочнім круговороті”, в протнворічностях, які все на ново творять, не могут іх поконатн, наслідком чого доходить до протнвних результатів, як ті, що до них стремнть або удає, що стремнть. Так пр. “в цивілізації виходить бідність з самого надміру”. Як видно, опановує Fourier діялектику з таким самим артнзмом, як сучасній йому Гегель. З такою самою діялектнкою підносить він супротив балаканя про необмежену людську здібність до досконаленя, що кожда історична фаза має свою регресивну галузь, і приміняє сей погляд також до будучности всеї людськости. Як Кант бачить кінець землі в природничих науках, так Fourier бачнть кінець людськости в історичнім досліді.

Колн у Франції оркан революції вмів країну, то в Англії відбував ся тихшій, але через те не меньше сильній переворот. Пара і нова машинерія перемінли мануфактуру в новочасній великній промисл і зреволюціонізували всі основн буржуазійної суспільности. Оспалій розвиток мануфактурного періода перемінив ся в правдивній період бурі і навалу (Sturm und Drangperiode) промислу. Зі що-раз більшою скорістю відбував ся тут розділ суспільности на великних капіталістів і немаючих пролетарів, між котримн замість давнійшого постійного стану вела непевну ексистенцію неспокійна маса ремісників і дрібних торговців, найбільше флюктуюча часть населеня. Новий спосіб продукції находив ся ще на початку своєї прогресивної га-

лузи, ще був нормальним, правильним, одиноко можливим серед даних обставин, а вже тоді витворив разячі соціальні недостатки. Бездомне населення тиснуло ся в найгірших мешканнях великих міст, всі традиційні звязи походження, патріархального підчинення родини — пірвали ся; робуча кляса, перекинена нагло в зовсім нові обставини, з села до міста, від управи рілі до промислу, з постійних умов життя в непевні, що змінювали ся з кожним днем — деморалізувала ся масами. Серед таких обставин виступив реформатором 29-літній фабрикант, чоловік з незвичайно дитячою простотою характеру, а рівночасно вроджений керманець людей, яких мало. Роберт Овен присвоїв собі науку матеріялістичних просвітителів, що з одної сторони характер чоловіка є продуктом вродженої організації, а з другої тих умовин, серед яких живе, особливо в періоді свого розвитку. Найбільше людей з його стаю бачили в промисловій революції лиш замішане і хаос, серед якого добре в мутній воді ловити рибу і швидко розбагатіти.

Він видів у ній нагоду, перевести в практику свою улюблену тезу, а тим самим ввести в хаос порядок. Се пробував він уже з успіхом в Manchester-і як управитель 500 робітників одної фабрики; від 1800. до 1829. року управляв він в тім дусі великою прядільнею бавовни в New-Lanark в Шотляндії, лише з більшою свободою діланя і з успіхом, який здобув йому європейську славу. Населення, що зросло поступенно до 2500 голів, зложено первісно з найріжнородійших і по найбільшій часті сильно здеморалізованих елементів, перекинув він в цілком вірцеву колонию, в якій п'яньство, поліція, суди, процеси, опіка над бідними, потреба добродійности, були незвісними речами. А все те досягнув в той спо-

сіб, що поставив робітників в людянійші умови, а особливо постарався о старанне вихованне підростаючої генерації. Він був винахідником школи для малих дітей, яку завів вперше. Почавши з другого року життя, ходили діти до школи і так добре там бавилися, що ледви можна було їх забирати до дому. Коли його конкуренти казали працювати 13—14 годин на день в New-Lanark вніс в 10½ годин. Коли бавовняна криза спричинила 4-місячний застій, “святкуючим” робітникам виплачували далі їх заробок. А при тім всім вартість фабрики більше чим подвоїлася і до недавня при-

носила вона властителям багаті доходи.

Всім тим Owen не був вдоволений. Екзистенція, яку дав своїм робітникам, була в його очах ще далеко не людською; “люди були моїми невільниками”; релятивно корисні умови, в які їх переїс, були ще дуже віддалені від того, щоб дати змогу всестороннього раціонального розвитку характеру і ума, не говорячи вже про свободу діяльності. “А все таки робуча частина тих 2500 людей продукувала для суспільности тільки правдивого багатства, кільки ледви перед половиною століття могло витворити 600-тисячне населенне. Я питав себе: де дівається ріжниця між багатством яке споживає 2500 осіб, а тим, що його мусіло споживати 600,000?” Відповідь була ясна. Она йшла на те, аби властителям фабрики давати 5% від основного капіталу, а крім того приносити їм над 300,000 фунтів штерлінгів. А що відносилося до New-Lanark, те ще в більшій мірі відносилося до інших фабрик Англії. “Без того нового багатства, яке витворили машини, не можна-б було перевести війни для упадку Наполеона і задержання аристократичних суспільних принципів. А та нова сила була

твором робучої кляси***) То-ж їй належали ся і плодн. Нові могучі продуктивні сили, що служили досі лише для збогачення одних і поневолення мас, давали Owen-ови підставу для суспільного новотвору і були призначені, працювати як власність всіх лише для спільного добра всіх.

В такій чисто практичній спосіб, як плід — сказати-б — купецького обчислення повстав комунізм Owen-а. Отсей характер, звернений на практичність, задержує він скрізь. І так 1823. р. проектує Owen усунене нужди в Ірландії через закладане комуністичних колоній іредкладає точні обчислення основного капіталу, річних видатків і доходів. В його дефінітивнім плані будучості технічне оброблене найменших полдобиць введено з таким значінем річи, що коли прийняти його метод суспільної реформи, то против деталів не можна майже нічого закинути навіть з фахового становця.

Перехід до комунізму був зворотом в життю Owen-а. Доки він виступав лиш як філантроп, то збирав лиш богацтво, признане, честь і славу. Він був найпопулярнішим чоловіком в Європі. Не лиш люди з його стану, але також державні мужі і князі слухали його з признанем. Та коли вступив він зі своїми комуністичними теоріями, медаль відвернув ся на іншу сторону. Передо всім три великі перешкоди: приватна власність, релігія і сучасна форма подружжя замкнули йому дорогу до суспільної реформи. Він знав, що його жде, коли ударив на них: загальна, погорда зі сторонн офіціальної суспільности, повна

*) Из "The Revolution in Mind and Practice". Є се меморіал, звернений до всіх "червоних республіканців, комуністів і соціалістів Європи", пересланий французькому провізоричному правительству з 1848. р., а також "королеві Вікторії і її одвічальним дорадинкам".

утрата його соціального становища. Але се не здержало його, щоб не вдарити на них безглядно. І стало ся те, чого він сподівався. Прогнаний з офіційної суспільности, промовчаним пресою, збіднілий через невдачні комуністичні проби в Америці, на які пожертвував весь свій маєток, звернувся прямо до робучої кляси і працював між нею ще 30 літ. Всі суспільні рухи, кожний дійсний поступ, що відбувся в Англії на користь робітників, зв'язаний з іменем Owen-а. І так після 5-літньої праці перепер він 1819. р. перший закон для обмеження роботи женщин і дітей по фабриках. Був головою першого конгресу, на котрім трейд-юїонии зсеї Англії з'єдинили ся в одну велику робітничу спілку. Завів як перехідні форми до повного комуністичного устрою суспільности з одної сторони кооперативні товариства (консумційні і продуктивні товариства), які з того часу дали по крайній мірі практичний доказ, що і купець і фабрикант, се бідні люди; а з другої сторони базари праці, інституції для виміни продуктів праці при помочи паперових грошей праці, що їх одиницею була година праці, — інституції, що мусіли упасти, але були предтечею о много пізнійшого вимінного банку Proudhon-а, від котрого якраз тим ріжнили ся, що не становили універсального способу на все суспільне зло, а лиш перший крок до багато радикальнійшого нерестрою суспільности.

Світогляд утопістів опановував довго соціалістичні поняття XIX. столітя, а по части опановує їх і доси. Його признавали до недавня всі французькі і англійські соціалісти, до него належить також давнійший німецький комунізм аж до Weitling-а включно. Для всіх них соціалізм є виразом абсолютної правди, розуму і справедливости, і треба його лиш відкрити, щоб

Його сила підбила світ. А що абсолютна правда незалежна від часу, місця і людського історичного розвитку, то се лиш чистий випадок, де і коли її відкриють ся. При тім абсолютна правда, розум і справедливість у кожного основателя відмінна; а що в кожного з них спеціальний рід абсолютної правди, розуму і справедливості залежний від його суб'єктивного ума, його життєвих умов, ступеня його знання і вправи в думанні, то в тім конфлікті абсолютних правд неможлива ніяка інша зв'язка, як лиш вигладити їх одну о другу. З того не могло нічого іншого вийти, як еkleктичний пересічний соціалізм в своїм ріді, який в дійсності і паює в головах найбільше соціалістичних робітників Франції і Англії, якась мішанина о найрізноманітніших відтінках з різних критичних висказів, економічних тез і суспільних образів будучності різних основателів сект, мішанина, яка тим легше складається, чим більше в струї дебатів обтираються в поодиноких складових частинах острі кінці означеності, як ринь в потоці. Щоби з такого соціалізму вчинити науку, треба було його поставити доперва на реальну почву.

II.

Між тим побіч і після француської філософія XVIII. столітя повстала новіша німецька філософія, що найшла своє заокруглене в Гегелю. Її найвисша заслуга полягає в тім, що вона на ново приняла діалективну як найвисшу форму думаня. Старинні грецькі філософи були всі вродженими, природними діалектиками, а найуніверсальніша голова між ними, Арістотель, розбирав навіть найістотніші форми діалектичного думаня. За те новіша філософія, хоч і тут діалектика мала світлих заступників (пр. Декарт і Спіноза), брала особливо під англійським впливом що раз дальше в т. зв. метафізичний спосіб думаня, якого держали ся також майже виключно Французи XVIII. столітя, особливо в своїх спеціально філософічних працях. Поза властивою філософією вміли вони також творити мистецькі твори, коли згадати лиш про братаиича Rousseau Diderot-a і про розвідку про початок нерівности між людьми Руссо. Ми подамо тут коротко суть обох методів.

Коли природу або людську історію або нашу духову діяльність піддаємо думуючій обсервації, то найперше представить ся нам образ безкоичного з'єдиненя звязи і перемін, в яким нічого не остає тим, чим, д. і як воно було, але все рушаєть ся, зміняєть ся, повстає і проходить. Отже найперше бачимо загальний образ, що в ній подробиці меньше чи більше відступають ще на задній плян, ми дивимо ся більше на рух, на переходи, звязи, як на те, що рушаєть ся, переходить і вяжеть ся. Сей первісний, найчистий, але в своїй сути правдивий світогляд властивий старинній грецькій філософії, а я-

сно висказав його в-перве Геракліт: все існує і не існує, бо все пливе, знаходить ся постійно в зміні, в повстанню і минанню. Але сей погляд, хоч влучно обнимає загальний характер всего образу з'явищ, не вистає для пояснення подробиць, що з них зложений весь образ, а доки ми не знаємо тих подробиць, то не маємо ясного поняття і про весь образ. Щоб пізнати ті подробиці, мусимо їх вилучити з їх природної або історичної звязи і розглядати кожду з окрема, по їх прикметам, по їх спеціальним причинам і впливам і т. п. Се в першій мірі задача природничих наук і історичного розсліду, — галузи, які з дуже слухних причин займали у клясичних Греків лише підрядне становище, бо-ж вони мусили передовсім збирати для сеї ціли матеріял. Доперва коли природний і історичний матеріял зібраний до певного степеня, можна приступити до критичного розбору, порівняня, зглядно поділу на кляси, ряди і роди. Початки ексактного природничого розсліду розвивають про те дальше доперва Греки александрійського періоду, а пінійше, в середних віках, Араби; дійсно природнича наука датуєть ся доперва від другої половини XV. столітя, і від тепер робить вона що-раз більші поступи. Розкладане природи на поодинокі части, сортоване ріжних процесів і предметів в природі в означені кляси, розсліду тра органічних тіл по їх ріжнородним анатомічним формам, се основні услівя тих величезних поступів, що їх в пізнанню природи принесли чотири послідні столітя. Але з того лишила ся нам привичка, предмети і процеси в природі поимати в їх одинокости, поза великою загальною звязию, отже-ж в їх руху, лише в застою, не як змінні в своїй сути, лиш як постійні елементи, не в їх житю, але в смерти. А коли сей метод перейшов з природничих наук до фільзо-

фії, чого доконали Bacon і Locke, витворив специфічну появу послідних століть, метафізичний метод.

Для метафізика річи і їх умові відтиски, поняття суть відокремленими, постійними, мертвими, раз на все даними предметами розсліду, які треба розбирати один за другим і без другого. Його думка витає в противенствах, яких не можна погодити, в його мові чуємо лиш “так” і “ні”, а що поза сим, се зле. Для нього якась річ або існує або ні, таксамо не може бути річ рівночасно сама собою і якоюсь иньшою. Позитивне і негативне виключають ся абсолютно взаємно, таксамо противорічать собі причина і наслідок. Отсей спосіб мислення для того здаєть ся на перший погляд як найяснійшим, бо є продуктом т. зв. здорового людського розуму. Однак здоровий людський розум, — хоч в чотирох стінах домашнього життя се вельми шанований добродій, — дізнає дивних пригод, коли пустить ся в далекий сьвіт розсліду; а метафізична точка погляду, — на як широкім поли відповідно до природи предмета не була-б вона оправдана а навіть потрібна, — все мусить швидше чи пізнійше дійти до границі, поза котрою стає односторонною, загвождженою, абстрактною і запутує ся в непоборні противорічності, бо за поодинокими річами забуває їх звязь, за їх існуванем їх початок і кінець, за їх супокоем їх рух, бо за деревами не бачить ліса. В щоденнім житю знаємо пр. і можемо зовсім певне сказати, чи яке зьвіря існує чи ні; однак при точнійшій розсліді пізнаємо, що се часами страшно замотана справа, як се дуже добре знають правники, котрі даром мучили ся, аби відкрити раціональну границю, від котрої убійство дитини в материнім животі є злочином; так само неможливо означити момент смерти, бо фізіольо-

гія доказує, що смерть не є подією одиоразовою, одної хвили, але дуже повільним процесом. Так само кожда органічна істота в кожній хвили є та сама і не та сама; в кожній хвили переробляє вона матерії, які побирає з вишнього світа, а виділяє з себе иньші, в кожній хвили завмирають клітини її тіла, а творять ся нові, так що по довшім чи коротшім часі матерія того тіла зовсім відновлена, заступлена иньшими матеріальними атомами, отже кожда органічна істота є усе та сама, а однак иньша. При докладнійшій обсервації пізнаємо також, що оба бігуни противенства, позитивний і негативний, суть таксамо не роздільні як і протилежні, і що мимо всего противенства вповиняють ся взаїмно; таксамо бачимо, що причина і наслідок, се поняття, що лише в приміненю до поодинокого випадку мають значіне як такі, але коли всім світом, то схождять ся і розкладають ся в універсальнім круговороті, де причини і наслідки безнастанно міняють своє місце, де те, що тепер або тут є наслідком, стає там або опісля причиною і навідворот.

Всі ті процеси і методи не входять в рамки метафізичного думаня. Але для діялектики, котра річи і їх понятя поимає в їхній звязи, з'єдіненю руху, початку і кінци, такі процеси, як висше наведеи суть лиш потвердженем її метода. Природничим наукам треба признати, що вони для сеї проби дали незвичайно богатий, що деїно зростаючий матеріал і доказали, що в природі, в сій послідній інстанції, дієть ся все діялектично, а не метафізично, що вона не обертаєть ся вічно в тім самім круговороті, але переживає дійсиу історію. Передовсім Дарвін завдав метафізичному поимаю природи найсильнійший

удар, показавши, що вся нинішня органічна природа, рослини і звірята, отже і чоловік, се продукт процесу розвитку, що триває мільйони літ. Та що можна би на пальцях порахувати тих природознавців, що навчилися діалектично думати, то з конфлікту між відкритими результатами і традиційним методом повстало безграмотне замішане, яке тепер панує в теоретичних природничих науках і доводить до розпуки учителів і учеників, письменників і читачів.

Точне представлення всего світа, його розвитку і розвитку людськості, а також образу того розвитку в людських умах, можливе отже лиш діалектичною дорогою, при безнастаїній обсервації загальних круговоротів початку і кінця, прогресивних і регресивних змін. В тім зміслі виступила також сейчас новітня німецька філософія. Кант почав свою діяльність тим, що розклав сталу соняшну систему Ньютона і його вічність (коли вже упав перший удар!) в історичний процес, в повстане сонця і всіх планет з кружачої маси мраки. При тім зробив він заключене, що з ним повстанем мусить бути звязаний будучий кінець соняшної системи. Його погляд умотивував математично в пів століття пізніше Лапласе а іще за пів століття доказано спектроскопом, що в світловім просторі існують такі горючі маси в різних степенях згущення.

Отся новітня німецька філософія найшла своє заокруглене в системі Гегеля, де в-перше (і се найбільша заслуга Гегеля) представлено весь природний історичний і духовний світ процесом, зложеним з безнастаїного руху, зміни, перетворювання і розвитку, і пробувано вказати внутрішню звязь в тім руху і розвитку. З сеї точки погляду не представляла ся уже історія людськості пустим хаосом безсенсовних насильств, що їх із судейско-

го місяця зрілого вже тепер філософічного розуму треба всіх однаково осудити, і що їх найкраще забути як найшвидше, але процесом розвитку самої людськості; а задачею думки стало тепер, прослідити ступінь того процесу через усі його шляхи і виказати його внутрішню правильність через усі позірні випадки.

Що сама система Гегеля не сповнила задачі, яку собі назначила, се тут байдуже. Її епохальна заслуга в тім, що вона поставила ту задачу. Бо-ж се як-раз така задача, що одиниця ніколи не зможе її сповнити. Хоч Гегель — побіч Saint-Simon-a — був найуниверсальнішим умом свого часу, то все таки був він обмежений поперше обсягом свого знання, який мусить бути обмежений, а по друге знанням і поглядами своєї епохи, які також обмежені що-до обсягу і глибокості. До того причисляється і третя причина. Гегель був ідеалістом, т. є. думки його ума не були для нього менше чи більше абстрактними образами дійсних речей і процесів, а на відворот річ і їх розвиток були лиш здійсненими образами "ідей", що якимсь чудом існувала ще перед світом. Таким чином все поставлено догори ногами і зовсім відвернено дійсну світову звязь. І хоч як правдиво і геніяльно поняті Гегель деякі поодинокі звязи, то з висше наведених причин мусіло і деталях вийти багато полатаним, штукованим, сконструованим, одним словом — відвертеним. Система Гегеля, се в цілости невдачний порід, але і послідний в своїм роді. В ній находила ся еще одна внутрішня невилічима противорічність: з одної сторони опирала ся вона в своїй суті на історичний погляд, після котрого людська історія є процесом розвитку, який по своїй суті не може іти інтелектуального закінчення через відкриття т. зв. абсолютної правди; а з другої сторони

хотіла вона бутн вразом тої абсолютиної правди. Все обнимаюча, раз на все закінчена система пізнаия природи находить ся в противорічності з діалектичним думаем, яке не виключає, але противно приймає, що систематичне пізнаванє всего виішого сьвіта може від поколіия в поколіие робити великаиські поступи.

Пізнаанє повиого перекрученя дотеперішого німецького ідеалізму мусіло довести до матеріялізму, але — треба замітити — не до лиш метафізичного, виключио механічного матеріялізму XVIII. столітя. Супротив наївно революційного, простого опрокиненя всеї давійшої історії, новочасний матеріялізм бачить в історії процес розвитку людськості і вважає своєю задачею відкрити закони його руху. Супротив поиятя, що природа, се цілість, яка обертаєть ся в вузкім круговороті і все остає однакова, з вічними сьвітовими тілами, як учив Ньютон, і з незмінними родами органічних істот, як учив Лінней, — супротив того поиятя, що панувало і у Французів XVIII. столітя і еще у Гегеля, новочасний матеріялізм зводить разом новійші поступи в природничих науках, після яких природа так само має свою історію часу, сьвітові тіла і ті роди організмів, що насилають їх при корисних обставинах, мають свій початок і коинець, а круговороти, о скілько їх загалом можна прийати, виказують безкоинецьно ширші розміри. В обох випадках являєть ся він чисто діалектичним і не потребує вже філософії, що стояла-б над иньшими науками. Скоро лиш до кожної поодинокі науки поставимо жадаанє, щоб вона вияснила своє становище в загальній звязи річий і їх знааню, всяка окрема наука про ту загальну звязь стає злишня. З усеї дотеперішої філософії задержує лиш еще самостійність наука

про думаннє і його законн — формальна льогіка і діялектнка. Все ннше входить в позитивну науку природи і історії.

Колн переверот в поглядах на природу міг відбувати ся лише в такій мірі, в якій дослід достарчав відповідного позитивного матеріялу, то багато швидше набралн значінн історичні факти, які спричинили рішачий зворот в поинманн історії. В 1831. році наступив в Ліоні перший робітничий страйк; в роках 1838—42 осягнув свою кульмінаційну точку перший національний робітничий рух, рух Хартнстів. Клясова боротьба між пролетаріатом і буржуазією вступила на перший плян в історії найкультурніших країв Європи в такій самій мірі, в якій там розвивав ся великий промисл з одної сторони, а з другої ново-добуте політичне панованн буржузії. Накам буржуазійної економії про ідентичність інтересів капіталу і праці, про загальну гармонію і загальний народний добробут, які суть наслідкамн свободної конкуренції, факти що-раз сильннше доказували брехию. Всіх тих річнх не можна було заперечити, таксамо, як і французького та англійського соціалізму, який був їх теоретичним, хоч і дуже неповним вразом. Але старе, ідеалістичне поинманн історії, що його ще не усунено, не знало ніякої клясової боротьби, опертої на матеріяльних інтересах, ані загалом ніяких матеріяльних інтересів; продукція, як і всі економічні відносини приходили тут лиш мимоходом, як підрядні елементи "історії культури".

Нові факти змусили до нового розслідування всієї дотеперішної історії, і тут показало ся, що вся дотеперішня історія з виїмком первісних відносин була історією клясової боротьби, що ті кляси суспільности, які поборюють себе взаїмно, се кождочасний продукт продукційних і

комунікаційних відносин, одним словом економічних відносин своєї епохи, що таким чином кождочасний економічний устрій суспільности становить підставу, якою треба в послідній інстації пояснити всю будову правних і політичних інституцій, як також релігійних, філософічних і всяких інших поглядів. Гегель освободивсь від історії від метафізики, вчинив його діалектичним, але його розуміння історії було в своїй суті ідеалістичне. Тепер прогнано ідеалізм з його послідного приставища, з розуміння історії, і знайдено дорогу, щоб людську свідомість пояснити її дійсним станом, а не, як досі, її ідеальним станом.

Тепер соціалізм не являвся вже випадковим відкриттям цього чи того геніального ума, а конечним продуктом боротьби двох історично виступаючих класів, пролетаріату і буржуазії. Його задачею не було вже, зладити як найбільше досконалу систему суспільности, а розслідити історію економічного процесу, що з нею вийшли ті класи і їх боротьба, і знайти в економічному положенні, створенні тим процесом, способи для розв'язки конфлікту. Але з тим матеріалістичним розумінням дотеперішній соціалізм не сходився так само, як розуміння природи з боку француського матеріалізму з діалектикою і новітніми природничими науками. Дотеперішній соціалізм критикував вправді існуючий капіталістичний спосіб продукції та його наслідки, однак не вмів його пояснити, отже і справитися з ним; він умів лиш назвати його просто злим і тому опрокинути. Чим сильніше горював проти нероздільного з ним визискування робітничого класу, тим менше був в стані подати ясно, в чім лежить те визискування і як воно повстає. А тут ходило як-раз о те, аби з одної сторони представити капіталістичний

спосіб продукції в його історичній звязи і неохочимості для означеного історичного періоду, отже і конечність його загибуні, а з другої сторони вияснити його внутрішній характер, який усе ще був закритий. Те стало ся через відкриття надвартості. Доказано, що присвоєння неоплаченої роботи становить основну форму капіталістичного способу продукції і доконування його ним визискування робітника; що капіталіст, хоч-би робучу силу робітника купив за повну вартість, яку та має як товар на товарівм ринку, все таки добуває з неї більшу вартість, чим заплатив за неї; і та надвартість в послідній інстанції становить суму вартостий, з якої назбирають ся все зростаюча сума капіталу в руках маючих клас. Походжене капіталістичної продукції і продукції капіталу таким чином пояснено.

Оба ті великі відкриття: матеріалістичне поняття історії і вияснене таємниці капіталістичної продукції при помочи надвартості завдячуємо Марксови. З ним соціалізм став наукою, і тепер ходить головню о се, щоб її дальше розвивати в її подробицях і звязях.

III.

Матеріалістичне розуміння історії виходить від закладення, що продукція, а побіч неї вміна продуктів становить підставу всего суспільного устрою; що в кожній суспільності, яка виступає в історії, розділ продуктів, а з ним соціальне групування класів і станів укладається після того, що і як продукується. Таким чином останніх причин суспільних перемін і політичних переворотів треба шукати не в умах людей, в зрості їхнього знання в вічну правду і справедливість, а в змінах способу продукції і виміни, не в філософії, а в економії даної епохи. Тож коли будуться свідомість, що існуючі суспільні урядження нерозумні і несправедливі, що розум став безмісницею а добродійства язвою, то це лише знак, що в методах продукції і формах виміни настали тихі зміни, до яких уже не підходять суспільний устрій, прикритий до давніших економічних умов. Тим рівночасно сказано, що способи до усунення відкритих недочотів знаходяться — в меншому або більшому розвитку — також в змінених продукційних умовах. Тих способів не можна вдумувати з голови, але треба їх при допомозі голови відкрити в існуючих матеріальних фактах продукції.

Як-же тепер має бути річ з новочасним соціалізмом?

Існуючий суспільний устрій — це вже доволі загально прийнято — створила пануюча тепер класа, буржуазія. Властивий їй спосіб продукції, названий від Маркса капіталістичним, не міг погодитися з місцевими і становими привілеями та з обопільними особливими зв'язами фео-

дальних порядків; буржуазія повалнула февдальний устрій і збудувала на його руїнах буржуазійний суспільний лад, царство свободної конкуренції, вільного переселення рівноправності власників товарів і т. п. буржуазійних блаженств. Капіталістичний спосіб продукції міг тепер вільно розвиватися. Від коли пар і нова машинерія перемінили стару мануфактуру в великий промисл, продукційні відносини, що виробилися під проводом буржуазії, розвинулися з нечуваною досі швидкістю і в нечуваній досі мірі. Але як свого часу мануфактура і під її впливом далі розвинує ремесло попали в конфлікт з февдальними путами цехів, так великий промисл в своїй повнійшій розвитку попадає в конфлікт з границями, між якими держить його капіталістичний спосіб продукції. Нові продуктивні сили переросли вже буржуазійну форму їхнього використання, а сей конфлікт межі продуктивними силами і спосібом продукції не повстав в людських головах, як пр. конфлікт гріхів, що переходять з покоління на покоління, з божою справедливістю, але він полягає в фактах, об'єктивно, поза нами, незалежно від волі чи діяльності навіть тих людей, що його спровадили. Новочасний соціалізм не є нічим іншим, як лиш умовим рефлексом того фактичного конфлікту його ідейним відбитим найперше в головах кляси, що безпосередньо терпить від нього, робітничої кляси.

В чім полягає той конфлікт?

Перед капіталістичною продукцією, отже в середніх віках, існувала загально мала господарка на підставі власності робітників на засоби продукції: управа рілі вільного або підданого хлопа, ремесло міст. Засоби до праці — ріля, хліборобські знаряди, вата, ремісничі знаряди — були засобами одних, обчислени-

ми лиш для ужитку одиниць, отже мусіли бути дрібні, карловаті, ограничені. Але за те належали воии звичайно до продуцента. Сі роздроблені, вузькі засоби продукції сконцентрувати, розширити, переініти в могучу підойму продукції теперішности, було власне історичною ролю капіталістичного способу продукції і його носительки буржуазії. Як вона, почавши з XV. столітя, вповнила се історично на трьох степенях: простої кооперації, мануфактури і великого промислу, се представив докладио Маркс, в четвертім розділі "Капітала". Але буржуазія, як там також виказаю, не могла тих ограничених засобів продукції переініти в могучі продукційні сили, не обернувши їх з продукційних засобів одиниці на суспільні, яких може уживати лиш якийсь гурт людей. Місце прядільного колісця, ручного ткацького варстата, ковальського молота зайяли прядільна машина, механічний ткацький варстат, паровий молот; місце поодинокї робітні—фабрика зі співділанєм соток і тисячів людей. А як засоби продукції, так переініла ся також сама продукція із продуктів одиниць в продукти суспільні. Нитки, тканини, металеві товари, що виходили тепер з фабрики, були спільним продуктом многих робітників, що через їх руки мусіли переходити по черзі, заки стали готовими. Жадна одиниця не могла про них сказати: Се я зробив, се мій продукт.

Де первісний поділ праці, що повстав поступенио без пляну, є в суспільности головиною формою продукції, там надає він продуктам форму товарів, що їх взаїма, виміна, купно і продаж, уможливають поодинокому продуцентови заспокоїти його ріжнородні потреби.

Се діяло ся в середних віках. Хлоп пр. продавав ремісникови рільничі продукти і за те купу-

вав у него продукти ремісничі. В ту суспільність поодиноких продуцентів товарів всунув ся тер новий спосіб продукції. Серед первісного, безплатного поділу праці, що панував в цілій суспільности, зайняв місце уплативаний поділ праці, з'організований в поодинокій фабриці; побіч поодинокі продукції виступила продукція суспільна. Продукти обох способів продукції продавали ся на тім самім ринку, отже бодай в приближенню по однаковій ціні. Але уплативана організація була сильніша від первісного поділу праці, фабрики з суспільною працею давали свої продукти дешевше, чим відокремлені дрібні продуценти. Поодинокі продукція упала на однім полі за другим, суспільна продукція з революціонізувала весь старий спосіб продукції. Але сей її революційний характер пізнали так мало, що завели її радше як спосіб до піднесення і поширення товарної продукції. Її навіязано безпосередно до існуючих вже підойм товарної виміни: купецького капіталу, ремесла, наємної праці. Коли вона сама виступила як нова форма товарної продукції, форми присвоєння товарної продукції остали ся важними і для неї.

Підчас товарної продукції середніх віків не могло навіть зродити ся питання, до кого має належати плід праці. Виконав же його поодинокий продуцент з сирого матеріялу, який звичайно належав до нього, а який часто таки він сам спорудив, своїми засобами до праці і працею рук власних або своєї сім'ї. Проте не потребував він того плоду доперва собі присвоювати, він з природи річи належав до нього. Власність продукту полягала отже на власній праці. Навіть там, де треба було чужої помочи, була вона звичайно побічною річю і доставала часто крім заплати ще і ишу нагороду: цеховий

ученик і челядник робили не так задля поживи і заплати, як для власного виобразованя в ремеслі. Між тим настала концентрація продукційних засобів в великих варстатах і мануфактурах, їх переміна на продукційні засоби суспільні. Але ті суспільні продукційні засоби і продукти трактовано так, як коли-б вони були продукційними засобами і продуктами одиниць, як се бувало давнійше. Присвоював собі доси властитель засобів до праці продукт для того, бо він був звичайно його продуктом, а чужа поміч була лиш виїмком, то тепер властитель засобів до праці продовжав присвоювати собі продукт, хоч се вже не був його продукт, а виключно продукт чужої праці. Продуктів, витворюваних від тепер суспільно, не присвоювали собі отже ті, що продукційні засоби дійсно вправили в рух і дійсно витворили продукт, але капіталіст. Продукційні засоби і продукція стали в сути річи суспільними, але їх підчинено формі присвоєня, обусловленої приватною продукцією одиниць, де отже кождий посідає і вивозить на ринок свій власний продукт. Спосіб продукції підчинено тій формі присвоєня мимо того, що він зносить те, чим вона обусловлена.*) В тій противорічності, яка новому способу продукції надає капіталістичний характер, знаходить ся вже в зароді вся колізія теперішности. Чим більше новий сп

*) Не треба тут розводити ся, що хоч форма присвоєня остає та сама, характер присвоєня зівстав висше зображеним процесом зреволюціонізований не меньше, як продукт інших, се очевидно два дуже відмінні способи присвоєня. Мимоходом зауважу, що наємна праця, в котрій весь капіталістичний спосіб продукції знаходить ся в зароді, дуже давня; тут то там стрічаєть ся вона цілими століттями побіч невітільництва. Але зарід міг розрости ся в капіталістичний спосіб продукції доперва тоді, коли витворено відповідні історичні услівя.

сіб продукції приходив до пановання на всіх рішаючих полях продукції і ві всіх економічно рішаючих краях, витісняючи поодинску продукцію аж до незначних останків, тим яскравіше проявляла ся незгідність між суспільною продукцією а капіталістичним присвоєнем.

Як згадаю, перші капіталісти застали вже форму наємної праці, але лиш як виїмок, побічне занятє, поміч, перехідну точку. Сільський робітник, що йшов на якийсь час на службу, мав пару моргів власної землі, з котрої від біди міг жити. Цехові порядки дбали про те, аби нинішний челядник міг стати завтра майстром. Однак се змінило ся, скоро лиш продукційні засоби перемінили ся на суспільні і сконцентрували ся в руках капіталістів. Продукційний спосіб як і сам продукт дрібного поодинокого продуцента тратили щораз більше на вартости, і йому не оставало ся нічого більше, як іти наняти ся до капіталіста. Наємна праця, давнійше виїмок і поміч, стала тепер правилом і головною формою всеї продукції; давнійше побічне занятє, стало тепер виключно діяльністю робітника. Тимчасовий наємний робітник перемінив ся в досмертного. Число досмертних наємних робітників побільшило ся до того кольосально через рівночасний упадок февдального ладу, розпущене двораків февдальних панів, прогнане хлопів з двірських ґрунтів. Між продукційними засобами, сконцентрованими в руках капіталістів, а продуцентами, обмеженими в своїм посіданю лиш на свою робучу силу, наступив розділ. Противорічність між суспільною продукцією а капіталістичним присвоєнем проявила ся як противеньство між пролетаріатом а буржуазією.

Ми бачимо, що капіталістичний спосіб продукції витіснює ся в суспільність товарових про-

дуцентів, поодиноких продуцентів, що в їх суспільній звязи посередничила виміна їх продуктів. Але для всякої суспільности, що опирається на товаровій продукції, характеристичне те, що в ній продуценти втратили владу над власними суспільними відносинами. Кождий продукує своїми випадковими продукційними засобами і для своєї спеціальної вимінної потреби. Ніхто з них не знає, чи його продукт відповідає дійсній потребі, чи ввернуть ся йому його кошти і чи загалом зможе що продати. Се називається анархією суспільної продукції. Але товарова продукція, як і всяка інша форма продукції, має свої питомі закони, яких не можна відділити від неї, і ті закони сповняють ся мимо анархії, в ній, через неї. Вони проявляють ся в одній існуючій формі суспільної звязи, в виміні, а супротив поодинокого продуцента виступають як примусові закони конкуренції. З початку вони тим продуцентам навіть незвісні, і треба їх доперва поступенно відкривати при допомозі довголітнього досьвіду. Вони сповняють ся без продуцентів і мимо продуцентів, як сліпі природні закони даної форми продукції. Продукт опановує продуцента.

В середновічній суспільности, а іменно в перших століттях, продукція мала головно на оці власну потребу. Вона заспокоювала переважно лише потреби продуцента та його родини. Де існували відносини особистої залежности, як пр. на селі, там причиняла ся також до задоволення потреб февдального пана. Тут отже не наступала виміна, то-ж і продукти не прибирали характеру товарів. Хлопська сім'я продукувала майже все, чого їй було потреба, посуду і одіж так само, як і віктуали. Коли доперва дійшла вона до того, що продукувала більше, чим для задоволення власних потреб і для обовязко-

вої данини фєвдальному панови, доперва тоді почала продукувати товари; та надвишка, призначена для суспільної виміни, виставлена на продаж, ставала товаром. Мійські ремісники мусіли все таки з самого початку продукувати для виміни. Але і вони заспокоювали найбільшу часть власних потреб самі, мали городи і по трохи поля, пасли худобу в громадським лісі, з котрого брали також дерево і дрова, їхні жінки пряли лен, вовну і т. и. Продукція в цілях виміни, товарова продукція доперва повставала. Тому ограничена виміна, ограниченный ринок, сталий спосіб продукції, місцеве замкнене на вні, місцеве з'єднене в середині, марка (die Mark) на селі, цех в місті.

Та з розширенням товарової продукції, а іменно з виступом капіталістичного способу продукції, виступили також яснійше і з більшою могутістю дримаючи доси закони товарової продукції. Давні звязи розвільнили ся, давні границі проломлено, продуцентт переміняли ся щораз більше в незалежних від'окремлених товарових продуценттв. Проявила ся анархія суспільної продукції, яку доводили до країних границь. Та головний орґан, яким капіталістичний спосіб продукції підвиснив ту анархію в суспільній продукції, був власне противлежністю анархії: зріст організації продукції, як продукції суспільної, в кожній галузи продукції. Сею підоймою капіталістичний спосіб продукції зробив конець мирній постійності. В якій-небудь промисловій галузи його заведено, не тернів він побіч себе ніякого давнішого метода. Де заволодів ремеслом, там знищив старе ремесло. Поле праці стало полем боротьби. Великі географічні відкриття і йдуча за ними колонізація збільшили простір збиту і прискорили переміну ремесла в мануфактуру.

Боротьба вибухла не лише між поодинокими
льокальними продуцентами; льокальні бороть-
би розросли ся в національні, в торговельні вій-
ни XVII-го і XVIII-го столітя. На кінець великий
промисл і сотворене світового ринку вчинили
боротьбу універсальною, а рівночасно незви-
чайно різкою. Між поодинокими капіталістами,
як також між цілими галузями промислу і ціли-
ми краями рішає корисність природних або ви-
творених продукційних условин. — Побіджено-
го безпощадно усуваєть ся з дороги. Се Дарві-
нова боротьба о істповане одиначі перенесе-
на зі збільшеним шалом в суспільність. Приро-
дне становище звіряти являєть ся вершком
людського розвитку. Противорічність між су-
спільною продукцією а капіталістичним присво-
єнем виступає тепер як **противеньство між орга-
нізацією продукції в поодинокій фабриці а а-
нархією продукції в цілій суспільности.**

В сих обех проявах безнастанної противоріч-
ности, сотвореної його повстанем, порушаєть ся
капіталістичний спосіб продукції, описуючи
безвихідній "блудний круговорот", який уже
відкрив Fourier. Але в кождім разі Fourier в сво-
ім часі не міг еще бачити, що той рух іде радше
по спіральній лінії і мусить, як рух планет, дій-
ти до кінця через з'ударене з центром. Ся сила
суспільної анархії в продукції пре до того, що
велика більшість люднї переміняєть ся що-раз
більше в пролетарів, а знов маси прелетаріяту
зроблять остаточно кінець продукційній анар-
хії. Ся сила соціальної анархії в продукції пре
до того, що безкопечне доконалене машини ве-
ликого промислу переміняєть ся для кожного
промислового капіталіста під карою загибелі
в примусовій закон. Але удосконалювати ма-
шини, се значить тільки, що робити злишньою
людську працю. Коли заведеме і збільшене ма-

шинерії означає усунене мільйонів ручних робітників небагатьма машинними робітниками, то уділене машинерії означає усунене що-раз більшого числа таких машинних робітників, а в останній інстанції створене числа найманих робітників до розпорядимості, яке перевищує середню потребу капіталу, створене справдівої промислової резервної армії, як я се назвав уже 1845. р.*), яка є до розпорядимості для часу, коли промисел працює з повним розмахом, яку викидає на брук крах, що мусить наступити опісля, яка в кожному часі тяжить одважним тягаром у ніг робітничої класи в її боротьбі з капіталом і існує, яка є регулятором для задержання робітничої плати на низькому рівні, прикрієним до капіталістичних потреб. Так то діється, що машинерія, коли говорити за Марксом, стає найбільш могутим воєнним засобом капіталу проти робітничої класи, що спосіб до праці вибиває безпощадно робітників з рук спосіб до життя, що власний продукт робітника переміняється в орган до закріпощення робітника. Таким чином економізоване засобів до праці стає з гори рівночасно найбезгляднішою розтратою робучої сили і рабунком, сповненим на нормальних умовах робучих функцій, а машинерія, той найбільш могутчий спосіб для скорочення часу праці, обертається в найнехитріший засіб, щоб робітника і його сім'ю держати все життя готовими для потреб капіталу. Таким чином перепрацьоване одне стає безробітцем для другого, а великий промисел, що облітає всю земну кулю за консументами, обмежує в себе дома консумцію мас до голодового мінімуму, руйнуючи тим власний

---

*) "Lage der arbeitenden Klasse in England"
(Положене робітничої класи в Англії), стор. 109.

внутрішній ринок. "Закон, який релятивне перелюднене або промислову резервову армію держить усе в рівновазі з обемом і енергією аккумуляції капіталу, приковує робітника до капіталу міцнійше, як Гефайстові ланцухи Прометея до скали. Він обусловлює аккумуляцію нужди, відповідну аккумуляції капіталу. Аккумуляція богатства на однім бігуні є рівночасно аккумуляцією нужди, муки, невільництва, темноти озвірення і моральної деградації на бігуні противнім, т. є по стороні кляси, що продукує свій власний продукт як капітал" (Маркс, "Капітал", стор 671). А ждати від капіталістичного способу продукції іншого розділу продуктів, значило-б домагати ся, щоб електроди батерії, як довго получені з нею, лишали воду ненарушеною, а не витворювали на позитивнім бігуні кислород, а на негативнім водород.

Ми бачили, як здібність досконалення новочасної машинерії, доведена до крайних границь, при помочи анархії продукції в суспільности зміняєть ся в примусовий закон для кожного промислового капіталіста, що змушує його все досконалити свою машинерію, все підвисшати її продукційну силу. В такий самий примусовий закон зміняєть ся для него сама фактична змога, розширити свою продукційну область. Незвичайна сила розширення великого промислу, супротив котрої сила розширення газів виглядає дійсною діточою іграшкою, стає тепер перед нашими очима як квалітативна і квантітативна потреба розширення, яка кпить зі всяких перепон. Перепони творить консумція, збит, ринки для продуктів великої індустрії. Але здібність розширення ринків, екстензивну і інтензивну опановують найперше зовсім інші закони, що ділають з далеко меншою енергією. Розширене ринків не може додержати кроку розширенню продук-

ції. Колізія неминуча, а що вона не може витворити ніякої розв'язки, доки не розсадить самого капіталістичного способу продукції, то стає періодичною. Капіталістична продукція витворює новий "блудний круговорот".

В дійсності від 1825. р., коли настала перша загальна криза, весь промисловий і купецький світ, продукція і виміна всіх цивілізованих народів та їх менше чи більше варварських прихвостнів, менше-більше раз на десять літ вискакує з колії. Рух кульгає, ришки переповнені, продукти лежать масами і не можна їх збути, готових грошей не видно, кредит зникає, фабрики стоять без руху, робучі маси не мають способів до життя, бо випродукували їх за багатство, банкруцтво йде за банкруцтвом, ліцитація за ліцитацією. Роками триває те кульгання, продуктивні сили і продукти розтрачується і руйнується масами, аж доки накопичені маси товарів не відплинуть з меншою або більшою страстю вартості, доки продукція і виміна не перейдуть поступово в рух. Рух що-раз більше прискорюється, впадає в троп, промисловий троп переходить в гальоп, а гальоп розвивається аж до рознузданого лету повного промислового, купецького, кредитового і спекуляційного Steeple-chase, щоб накінець після найкарколомніших скоків упасти знов в рів краху. І так усе з початку. Се пережили ми від 1825. р. цілих п'ять разів, а в сій хвили (1877. р.) переживаємо в-шесте. А характер тих криз так остро витиснений, що Fougier схарактеризував їх усіх, коли першу назвав кризою з надміру (*crise pletorique*).

В кризах вибухає насильно противорічність між суспільною продукцією а капіталістичним присвоєнням. Товарний обіг моментально знищений: циркуляційний спосіб, гроші, стає циркуляційною перепорою, всі закони товарної

продукції і товарової циркуляції обертають ся до гори погами. Економічна колізія осягнула свій вершок: **спосіб продукції бунтуєть ся против способу виміни.**

Факт, що суспільна організація продукції в фабриці розвинула ся до степеня, на котрім не може погодити ся з існуючою біля неї і над нею анархією продукції в суспільности, сей факт стає понятним навіть капіталістам через насильну концентрацію капіталів, яка відбуваєть ся підчас кріз при помочи руїни многих великих і ще більше малих капіталістів. Весь механізм капіталістичного способу продукції відмовляє служби під натиском продуктивних сил, витворених ним самим. Він не може всеї тої маси продукційних засобів перемінити на капітал; вони лежать даром і якраз тому то мусить також лежати даром промислова резервова армія. Продукційні засоби, способи до життя, робітники, які суть до розпорядимости, всі елементи продукції і загального богатства паходять ся в надмірі. Але "надмір стає жерелом пужди і недостатку" (Fouquier), бо якраз він перешкаджає переміні продукційних засобів і способів до життя на капіталістичній суспільности не можуть продукційні засоби зачати діяльности, не замінивши ся перед тим в капітал, в спосіб до визиску людської робучої сили. Те, що способи до продукції і життя мусять прибрати форму капіталу, стає мов злий дух між ними а робітниками. Воно перешкаджає з'єдненню річевої і особової підойми продукції, воно забороняє продукційним способом функціонувати, а робітникам працювати і жити. Отже з одної сторони капіталістичний спосіб продукції стає задля владної нездібности неможливим до дальшої управи тих продуктивних сил, а з другої сторони самі продуктивні сили пруть зі зростаючою силою

до того, аби знести протнворічність, освободити їх від того, що витискає на них марку капітала, аби фактично признати їх характер як суспільних продуктивних сил.

Той натиск сильно зростаючих продуктивних сил протнв їхньої капіталістичної маркн, той зростаючий примус до признання їх суспільного характера, змушує клясу капіталістів, щоб вона сама що-раз більше трактувала їх як суспільні продуктивні сили, о скільки се серед капіталістичних умовни взагалі можливе. І період промн слового розцвітн зі своїм безграничним розростом кредита, і сам крах через упадок великих капіталістичних підприємств, пруть до тої форми усуспільнення більших мас продукційних засобів, що проявляєть ся в ріжних родах акційних товариств. Декотрі з тнх продукційних і комунікаційних засобів вже з горн такі кольосальні, що виключають, як пр. залізницї, всяку иньшу форму капіталістичного визнску. На певнім степенн розвнтку не вистарчає вже і та форма; краєві великі продуценти тої самої галузи промнслу лучать ся в "трост" (Trust), спілку для регуляції продукції; вони назначають загальну скількість, яку маєть ся випродукувати, ділять її між себе і таким чном вимушують означену з горн ціну продажі. Та що такі трости при першім злім часї для підприємства розладять ся, то пруть тнм самнм до ще більше сконцентровано го усуспільнення: вся галузь промнслу переміняєть ся в однім-одно велике акційне товариство, краєва конкуренція робить місце краєвому монополевн того товариства, як се стало ся 1890 р. з англійською алькалічною продукцією, яка тепер після з'єднання всіх 48 великих фабрик находить ся в руках однім-одного, суцільно веденого товариства з капіталом 120 мільонів марок. В тростах переміняєть ся свобідна конкурен-

ція в монополі, безплярна продукція капіталістичної суспільності капітулює перед пляномірною продукцією наступаючої соціалістичної суспільності. Все те найперше іще на користь капіталістів. Але визиск стає тут такий очевидний, що його упадок конечний. Ніякий нарід не буде терпіти веденої тростом продукції, такого очевидного визиску суспільності малою бандою відтиначів купонів.

Сяк чи так, з тростами чи без них, мусить*) на-конець офіційний репрезентант капіталістичної суспільності, держава, переняти управу продукції. Ся конечність переміни в державну влас

---

*) Говорю: мусить. Бо лиш тоді, коли продукційні і комунікаційні засоби дійсно переростуть управу акційних товариств, коли отже удержавнене економічно неминує, лиш тоді означає воно, хоч-би переводила його і теперішня держава, економічний поступ, осягнене нового степеня на шляху опанованя всіх продуктивних засобів через саму суспільність. Та в найновіших часах, відколи Бісмарк кинув ся до удержавненя, проявив ся якийсь фалшивий соціалізм, що виродив ся тут і там навіть в сервілізм, який всяке удержавнене, навіть Бісмарківське, називає прямо соціалістичним. Коли-б таке удержавнене тютюну було соціалістичним, то в такім разі Наполеона та Меттерніха треба би зачисляти до перших основателів соціалізму. Коли бельгійська держава із своїх буденних політичних і фінансових причин побудувала сама в себе залізничні, коли Бісмарк удержавним головні залізничні лінії Прус без всякої економічної конечности, прямо на те, аби мочи їх на случай війни лучше урядити і використати, аби залізничних урядників виховати на правительственну виборчу худобу, а головно, аби сотворити собі пове жерело доходів, незалежне від ухвал парламента, — то се ніяк не були соціалістичні кроки, безпосередно чи посередно, свідомо чи несвідомо. Інакше королівська морська торгівля, королівська порцелянова мануфактура і навіть компанійні кравці при війську були-б соціалістичними урядженями, або навіть удержавнене — домів розпусти, що за Фрідріха Віггельма III. в 30их роках (минувшого столітя — М. Л.) пропонував зі всею серіозністю, такий Шлевмаєр.

ність виступає найперше в великих комунікаційних інституціях, як пошта, телеграфи, залізниця.

Коли кризи відкрили нездібність буржуазії до дальшої управи новочасних продуктивних сил, то переміна великих продукційних і комунікаційних інституцій в акційні товариства, трости і державну власність показує недостаточність буржуазії для сеї цілі. Всі суспільні функції капіталістів сповняють тепер оплачені урядники. Капіталіст не має тепер іншої суспільної діяльності крім відтинання купонів і гри на біржі, де різні капіталісти відбирають один другому капітали. Коли капіталістичний спосіб продукції усував найперше робітників, то тепер усуває капіталістів і спихає їх, зовсім так само як робітників, між залишне населене, хоч найперше ще не між промислову резервову армію.

Але ані переміна в акційні товариства і трости, ані в державну власність не зносить того, що на продуктивних силах витискає марку капітала. При акційних товариствах і тростах се очевидно. Держава знов єсть лиш організацією, яку творить собі буржуазійна суспільність, щоб зберігати загальні виїшні умови капіталістичного способу продукції против нападів робітників і поодиноких капіталістів. Новочасна держава і по своїй формі єсть в сути річчю капіталістичною машиною, державою капіталістів, ідеальним все-капіталістом. Чим більше продуктивних сил переймає вона на свою власність, тим більше стає дійсним всекапіталістом, тим більше горожан визискує. Робітнички остають наймитами, пролетаріями. Капіталістичних умови не зносить ся, лиш доводить ся їх до крайних границь. І тут вони провалюють ся. Державна власність продуктивних сил, се не розвязка конфлікту, але вона криє в собі формальний спосіб розвязки.

Отся розвязка може лежати лиш в тім, що суспільний характер новочасних продуктивних сил буде фактично признаний, що спосіб продукції, присвоєня і виміни буде погоджений з суспільним характером продукційних засобів. А се може лиш так стати ся, що суспільність явно і без обиняків заволодіє продуктивними силами, які переросли всяку іншу управу крім суспільної. Таким чином суспільний характер продукційних засобів і продуктів, що тепер обертаєть ся против самого продуцента, переломляє періодично спосіб продукції і виміни і проходить лиш як сліпий природний закон насильно і руйнуючо, буде переведений продуцентом з повною свідомістю і перемінить ся з причини перенони і періодичного упадку в наймогутнішу підойму продукції.

Суспільно діяльні сили проявляють ся таксамо, як сили природи: сліпо, насильно, руйнуючо, доки їх не пізнаємо і не числимо ся з ними. Та коли ми їх вже пізнали, поняли їх діяльність, їх напрями, їх успіхи, то лиш від нас самих залежить, підчиняти їх що-раз більше нашій волі і при їх помочи осягати наші ціли. Се відносить ся особливо до нинішних могучих продуктивних сил. Як довго ми учерто бороним ся зрозуміти їх природу і характер — сему зрозумінню опираєть ся капіталістичний спосіб продукції і його оборонці — так довго ділають ті сили мимо нас, против нас, так довго опановують нас, як ми се широко представили. Але коли зрозуміти їх природу, то в руках з'єднаних продуцентів можуть вони перемінити ся з демонічних володарів в послужних слуг. Се різниця між руйнуючою силою електричності в громах бурі а увязненою електричністю в телеграфіах і жаровім луку, різниця між пожаром а огнем в службі чоловіка. З трактованем нинішних про-

дуктивних сил відповідно до їх пізнаної нарешті природи наступає на місце суспільної анархії в продукції суспільно-пляномірна регуляція продукції відповідно до потреб загалу і кожної одиниці. Таким чином капіталістичний спосіб присвоєня, в котрім продукт закріплює найперше продуцента, а опісля і присвоїтеля, замінюється способом присвоєня продуктів, який лежить в природі самих новочасних продукційних засобів: з одної сторони безпосереднє суспільне присвоєнє як спосіб до удержання і розширення продукції, з другої сторони безпосереднє індивідуальне присвоєнє як спосіб до життя і уживання.

Капіталістичний спосіб продукції, обертаючи що-раз більше число населеня в пролетарів, творить силу, яка під карою загибелі змушена доконати того перевороту. Пручи що-раз більше до переміни великих, усупільнених продукційних засобів в державну власність, показує сам дорогу до доконання того перевороту. **Пролетаріят захопить державну власть і перемінить продукційні засоби найперше в державну власність.** Але тим самим скасує він себе як пролетаріят, скасує і класові різниці і противеньства, а тим самим і державу як державу. Дотеперішня суспільність, що обертала ся в класових противеньствах, потребувала держави, т. є. організації кождочасної визискуючої класи для збереження внішних продукційних умовин, а іменно для насильного держання визискуваної класи в сотворених існуючим способом продукції умовинах гнету (невільництво, кріпацтво або підданство, наємна праця). Держава була офіціальною репрезентантом всеї суспільности, її зіставленем в видимій корпорації, але лиш о стілько, о скілько була державою тої класи, що в своїм часі сама репрезентувала всю

суспільність: в старній державою горожан, що держали невільників, в середних віках державою феодалної шляхти, в наших часах державою буржуазії. Коли-ж держава стане нарешті фактично репрезентантом всеї суспільности, зробить сама себе лишньою. Скоро нема ніякої суспільної кляси, яку треба-б було держати в закріпощенню, скоро з клясовим пануванем і боротьбою о існуванне, основанною в дотеперішній анархії продукції, усується також випливаючі з того колізії і ексцеси, нема що більше уявляти, що вимагало окремої репресійної власти, держави. Перший акт, в яким держава виступає дійсно як репрезентант всеї суспільности — опануванне продукційних засобів в імені суспільности — є рівночасно її останнім самостійним актом як держави. Інтервенція державної власти суспільні відносини стає лишньою в одній області за другою і так засилає сама від себе. На місце правління особами стає управа річам і продукційними процесами. Держава “зносить ся”, вмирає. Сим треба мірити фразу про “свободну народну державу, отже так після її тимчасового агітаторського у правління, як також після її оконченої наукової недостаточности; сим треба так само мірити жажданне т. зв. анархістів, щоби державу скасувати з инні на завтра.

Від часу історичного виступу капіталістичного способу продукції опануванне всіх продукційних засобів через суспільність уносило ся менше або більше неясно частійше перед одиницями, як і цілними сектами як ідеал будучности. Але воно могло стати можливим, історичною konieczністю доперва тоді, коли для його переведення находять фактичні умовини. Як всякий інший суспільний поступ, так воно може бути переведеним не через осягненне переконання, що існують

ване кляс противить ся справедливости, рівности і т. д., не через саме бажане знести ті кляси, але через певні нові економічні умовини. Розділ суспільности на клясу визискуючу і визискувану, пануючу і угнетену, був конечним наслідком давнійшого недостаточного розвитку суспільности. Як довго вся суспільна праця дає лиш такий дохід, який лиш малим перевищає те, чого треба для конечної екзистенції всіх, як довго отже праця забирає весь або майже весь час великої більшости членів суспільности, так довго мусить та суспільність ділитися на кляси. Побіч тої великої більшости, занятої виключно працею, творить ся кляса, увільнена від безпосередно-продуктивної праці, яка поладжує спільні справи суспільности, як управа праці, державні справи, судівництво, наука, штука і т. д. Поділ на кляси оснований отже на законі поділу праці, хоч се не перешкадає, щоб той поділ на кляси не переводив ся при помочи насильства і рабунку, хитрости і обману, і щоб пануюча кляса, засівши раз на своїм місци, ніколи не занедбувала укріпити своє пановане коштом робучої кляси і суспільну управу замінити на зростаючий визиск мас.

Коли таким чином поділ на кляси має пенне історичне управнене, то лиш на даний період часу, для даних історичних умовин. Оснований на недостаточности продукції, буде знесений через повний розріст новочасних продуктивних сил. І дійсно знесене суспільних кляс обусловлене таким степенем історичного розвитку, що на нїм стає анахронїзмом не лише істноване сеї чи тої означеної кляси, але пануючої кляси загалом, отже само істноване клясової ріжнїці. Воно обусловлене отже таким степенем розвитку продукції, що на нїм присвоєне продукційних засобів і продуктів, а тим самим політич-

ного панованя, монополю на образование і духовий провід через окрему суспільну класу стає не лише злишнім, але також економічно, політично і інтелектуально перепорою розвитку. Сю точку тепер осягнено. Коли політичне та інтелектуальне банкруцтво буржуазії ледви-чи є таємницею їй самій, то її економічне банкруцтво повторяєть ся правильно що десять літ. В кожній крізі дусить ся суспільність під тягаром своїх власних, непримінимих для неї продуктивних сил і продуктів, і стоїть безпомічна перед безглуздою противорічністю, що продуценти не мають що консумувати, бо нема консументів. Експензивна сила продукційних засобів рве пута, наложені їй капіталістичним способом продукції. Її освободжене з тих пут, се одиноке услівє безпереривного, що-раз швидше поступаючого розвитку продуктивних сил, а тим самим практично безграничного розросту самої продукції. Не досить сего. Суспільне присвоєне продукційних засобів усуває не лиш існуючу тепер штучну заперу продукції, але також позитивну розтрату і знищене продуктивних сил і продуктів, що тепер неминучо товаришить продукції і доходить до кульмінаційної точки в крізах. Дальше дає воно масу продукційних засобів і продуктів до розпорядимости загалу через усунене безглузлого люксового марнотрава пануючих клас та їх політичних репрезентантів. Змога, запевнити при помочи суспільної продукції всім членам суспільности існуване, яке не лише матеріально зовсім вище старчає і з кожним днем більшає, але також забезпечує їм повне свобідне виобразование і примінене їх фізичних і духових здібностей, та змо-

га настала тепер вперве, але вона **настала**.*)

З опанованем продукційних засобів через суспільність усунено товарову продукцію, а тим самим пановане продукта над продуцентом. Анархія суспільної продукції заміняєть ся планомірною свідомою організацією. Боротьба о існуванє устає. Сим доперва виділяєть ся чоловік в певнім змислі окоично з царства звірят, переходить із звірячих умови існуваня в дійсно людські. Обсяг житєвих умовин, окружаючих людей, який доси панував над людьми, попадає тепер під панованє і контролю людей, котрі, стаючи панами свого власного усупільненя, стають вперве свідомими, дійсними панами природи. Закони їх власної суспільної діяльности, що доси стояли супротив них як чужі, природні закони, які панують над ними, приміняють ся тепер людьми з повним знанєм річи, а тим самим опановують ся. Власне усупільненє людей, яке доси стояло супротив них як примус природи і історії, стає тепер свобідним твором їх рук. Об'єктивні, чужі сили, що панували доси над історією, підпадають тепер під контролю людей. Доперва від тепер люди з повною свідомістю самі робити-муть історію, доперва від тепер суспільні причини, пущені ними в рух,

---

*) Кілька чисел нехай представить хоч в приближеню ту незвичайну експанзивну силу новочасних продукційних засобів, навіть під капіталістичним гнетом. Після обчислень Giffen-а загальна сума богатства великої Британії і Ірляндії вносила в круглих числах:

1814. року — 2.200 мільонів фунтів штерлінгів.

1865. року — 6.100 мільонів фунтів штерлінгів.

1875. року — 8.500 мільонів фунтів штерлінгів.

Щодо знищеня продукційних засобів і продуктів підчас криз, то на другім конгресі німецьких промисловців в Берліні 21. лютого 1878, року загальну шкоду лиш в німецькім залізнім промислі підчас послідного краху обчислено на 455 мільонів марок.

матимуть переважно і в щораз більшій мірі такі наслідки, яких вони хочуть. Се скок людськості з царства конечности в царство свободи.

На закінчене зберім коротко перебіг нашого розвитку:

I. Середовічна суспільність: Дрібна від'окремлена продукція. Продукційні засоби прикрое-ні до ужитку одиниць, проте первісно-безпо-мічні, дрібні, а їх наслідки карловіаті. Продукція для безпосереднього ужитку чи самого проду-цента чи його февдального пана. Лиш там, де продукція перевишає те запотребоване, ви-ставляється та надвижка на продаж і підпадає виміні: товарова продукція отже доперва. но-встає, але вже тепер містить в собі в зароді **анар-хію суспільної продукції**.

II. Капіталістична революція. Переміна про-мислу найперше при помочи простої коопера-ції і мануфактури. Концентруція розкинених до-си продукційних засобів в великих робітнях, а тим самим їх переміна із продукційних засобів одиниці в продукційні засоби суспільні, пере-міна, яка в загалі не дотикає форми виміні. Ста-рі форми присвоєня остають правосильними. Виступає **капіталіст** і як властитель продукцій-них засобів присвоює собі також продукти і ро-бить їх товарами. Продукція стала суспільним актом, але виміна, а з нею і присвоєне остають індивідуальними актами, актами одиниць: **Су-спільний продукт присвоює собі поодинокий капіталіст**. Се головна притиворічність, від я-кої походять всі інші, що в них живе теперішня суспільність і що їх виказує великий промисл.

А. Відділене продуцента від продукційних за-собів. Засуджене робітника на досмертну нае-мну працю. **Противеньство між пролетаріатом а буржуазією.**

Б. Зростаючий виступ і наслідки законів, що

опановують товарову продукцію. Рознуздана конкурентійна боротьба. **Противорічність між суспільною організацією в одній фабриці, а суспільною анархією в загальній продукції.**

В. З одної сторони досконалене машинерії, вчинене через конкуренцію примусовим законом для кожного поодинокого фабриканта і рівночасне з постійно ростучим увільнюванем робітників зі служби: **промислова резорвова армія.** — З другої сторони безграничне розширене продукції, таксамо примусовий закон конкуренції для кожного фабриканта. — З обох сторін нечуваний розвиток продуктивних сил, надвижка подачі над попитом, надпродукція, переповнене ринків, десятилітні кризи, блудний і.р.уговорот: **тут надмір продукційних засобів і продуктів, там надмір робітників без заняття і без засобів до життя; але ті обі підойми продукції і суспільного добробуту не можуть з'єдинитися, бо капіталістична форма продукції забороне продуктивним силам функціонувати, продуктам циркулювати, хіба що замінять ся перед тим в капітал, до чого власне недопускає їх власний надмір.** Противорічність зросла до безглуздя: **Спосіб продукції бунтуєть ся против способу виміни.** Буржуазія проявляє нездібність до дальшої управи своїх власних суспільних продуктивних сил.

Г. Самі капіталісти змушені в часті признати суспільний характер продуктивних сил. Присвоєне великих продукційних і комунікаційних організмів найперше **акційними товариствами, описля тростамн, а відтак державою.** Буржуазія стає злишньою клясою; всі її суспільні функції сповняють тенер оплачені урядники.

III. **Пролетарська революція, розвязка противорічностей:** Пролетаріят загортає публичну власть і силою тої власти обертає суспільні про-

дукційні засоби, що висувають ся з рук буржуазії, в публичну власність. Тим актом освободжає продукційні засоби від їх дотеперішної капіталістичної марки і надає їх суспільному характерови повну свободу розвитку. Стає можливою суспільна продукція після плану, означеного з горн. Розвиток продукції чинить анахронізмом дальше істноване ріжних суспільних клас. В міру того, як зникає анархія суспільної продукції, засипає також політичний авторитет держави. Люди, що стали нарешті панамн свого способу усупільнення, стають тим самим рівночасно панамн природи, панамн себе самих — свободними.

Довершити сего діла, що дасть свободу світові, се історична задача новочасного пролетаріату. Розслідити його історичні умовини, а тим самим його характер, і таким чином освідомити покликану до тої акції, а закріпощену тепер класу про умовини і характер її власної акції, се задача теоретичного виразу пролетарського руху, задача наукового соціалізму.

Н. Бахурін.

Що таке соціалізм?

На який край ми тепер не поглянемо — на Німеччину, Францію, Америку чи Росію, — скрізь панує між людьми нерівність: одні люди сидять на спині у других, всім насолоджують ся, всім керують; другі люди роблять диями і ючами, живлять ся погано, сплять мало, отяжені лихом і бідю — піддані в усім своїм властителям і правителям.

В великих містах, на головних вулицях гуляє “чиста публіка”: тут все розкіш, що сліпить очи. В ранці рано, коли ще не розвидиють ся, вилазять звідкись старухи в лахманах, бліді діти, якісь постаті людий і починають ворухитись в великім сьмітю, з жадністю підбирають відпадки овочів, кавалки паперу і драгтя: се їхня пожива з того вою роблять собі “одежу.” Тут збирають вою паливо..

Де причини такої нерівности?

Вонав тім, що одні люди всім володіють, другі не мають нічого, крім двох рук до праці.

У перших і гроші, і машини, і доми, і земля, все вою захопили в свої руки, на свою власність. У других — нічого.

Суспільність поділена на дві великих кляси: кляса властителів капіталістів і землевласників і кляса робітників пролетарів.

Аби знести ту нерівність, треба відобрати у капіталістів підставу їхньої сили — їх власність; треба позбавити їх володіня фабриками і заводами, машинами і землею та копальнями. Тоді вою не зможуть гиобити робітних людий, тоді вою вже перестануть сидіти на спині робітника. Та що зробити опісля з відобраим у капіталістів добром? Чи поділити все по рівній частині всім? Але сей плян до нічого не здалий: що доброго вийде з того, що оди

чоловік одержить одну частину машини, другий другу, третій ще що небудь. Та й як його розділити все по різній частині — се просто немислима річ.

А опісля: навіть як би все можна було поділити, знов кождий почав би працювати, кождий за себе самого, як дрібний майстер: почав би продавати свої "товари", відбивати покупця у другого. В кого показалося би сил хоч краплину більше, той почав би вигравати, побіджати. Знов повстали би великі капіталісти, і почалась би стара пісня. Частина властителів зруйнувалася би і знов попалаб на службу до своїх щасливих суперників.

Значить поділ відобраного у капіталістів добра, відобраних средств витвору, не добрий. Він знов приводить до нерівности — бо знов збогатять ся одні, і збідніють другі. Лишаєть ся друге розв'язане справи. Не ділити, не розпоширвати відобраних средств витвору, а передати їх на загальне користуванє, спільно керувати витвором, вести його цілою громадою суспільства, після загального пляну.

Це рішенє зовсім справедливе і вповні можливе. Подивіть ся як тепер цілим витвором керують капіталістичні союзи — трости? Купка великих капіталістів, через своїх уповажнених людей — директорів, управителів і т. д. провадять господарку в цілім краю, ба навіть за границею, після певного пляну.

Чому ж ціле суспільство само не може того робити? Уявім собі товариство робітників, котрі працюють, як рівні члени одної і тоїж самої спілки. Таким — тільки величезним — товариством працюючих людей і є Соціалізм.

Соціалізм означає суспільний витвір, суспільне володінє всіми средствами витвору, знесенє нерівности між людьми, знесенє поділу людей

на класи і перетворене всього людського суспільства в трудовий союз рівних і вільних людей.

Соціалізм визволяє робітників з під власти капіталу і приносить величезні вигоди всьому людству.

Вже одно те, що люди провадити муть своє господарство після загального, спільного пляну приносить величезну користь: тепер через кепську організованість господарки одного, витворюєть ся занадто мало, а другого занадто багато.

Буває, що витворено так багато, що товари лежать і гниють; а купити їх голодний, зубожілий народ теж не встані. Тоді повстає криза, безробітє, росте убожество. За соціалізму того не буде зовсім. Бо наперед буде ся вираховувати як в однім спільнім господарстві, скільки чого треба витворити. Далі як вже все провадить ся після загального пляну, можна буде робить тільки найліпшими машинами. Запроваджувати машини не бояти муть ся як тепер, коли захланний капіталіст, користаєть ся таною робочою силою і через те саме не запроваджує нових машин.

Праця найдосконалішими машинами, загальний, розумний плян праці, ведене її на широкую скалю — все те дасть можливість заощаджувати робочий час, заощаджувати людські сили.

Величезне заощаджене сил буде зроблене при знесеню воен, затраті сил на армію і флоту, твердинь і гармат. Тепер сотні тисяч, мільони рук працюють для справи знищення. Того за соціалізму не буде. Та навіть в порівнаню й з теперішними "мириими" часами скільки можна заощадити сил.

Подивіть ся, яке величезне число сил витра-

чаєть ся на боротьбу кляс, на гноблене з боку пануючих і на пориви визволення ся з боку пригноблених!

Соціалізм, котрого робітнича кляса достигне лишень упертою боротьбою знесе кляси, зробить непотрібною БОРТЬБУ між людьми і всі людські сили підуть на боротьбу з ворожими силами ПРИРОДИ, аби завоювати її.

Соціалізм позволить заощадити стільки сил, позволить так улїпшити витвір, що праця із проклятя, що нависло над пригнобленим людом стане потребою здорового і вільного горожанина в соціалістичнім суспільстві.

Пірветь ся золотий ланцух, що приковує робітника до капіталу.

Запанує товариська праця, радісна, щаслива, вільна.

Ту ціль ставить собі робітнича кляса.

Теї ціли вона достигне упертою, тяжкою, кровавою боротьбою.

**КОЖДИЙ РОБІТНИК І ФАРМЕР ПОВИ-
НЕН ЧИТАТИ ПЕРЕДОВСІМ СО-
ЦІЯЛІСТИЧНІ ЧАСОПИСІ!**

Чому?

Бо соціалістична часопись обговорює кожду подію в краю і в сьвіті лише зі становища інтересів робочого люду.

До найцікавііших соціалістичних часописів в Америці належить

“РОБОЧИЙ НАРОД”

що виходить в Вінніпегу кожного тижня і коштує лише півтора долара річно.

Хто читає “Робочий Народ”, вироблює собі суцільний сьвітогляд і може осудити кожду подію в суспільнім житю.

“РОБОЧИЙ НАРОД” обговорює в цікавий спосіб краєву і державну політику.

“РОБОЧИЙ НАРОД” виступає проти кождого лайдацтва поповнюваного на робочім народі.

“РОБОЧИЙ НАРОД” доносить про робітничий рух на цілім сьвіті, про боротьбу робітничої класи.

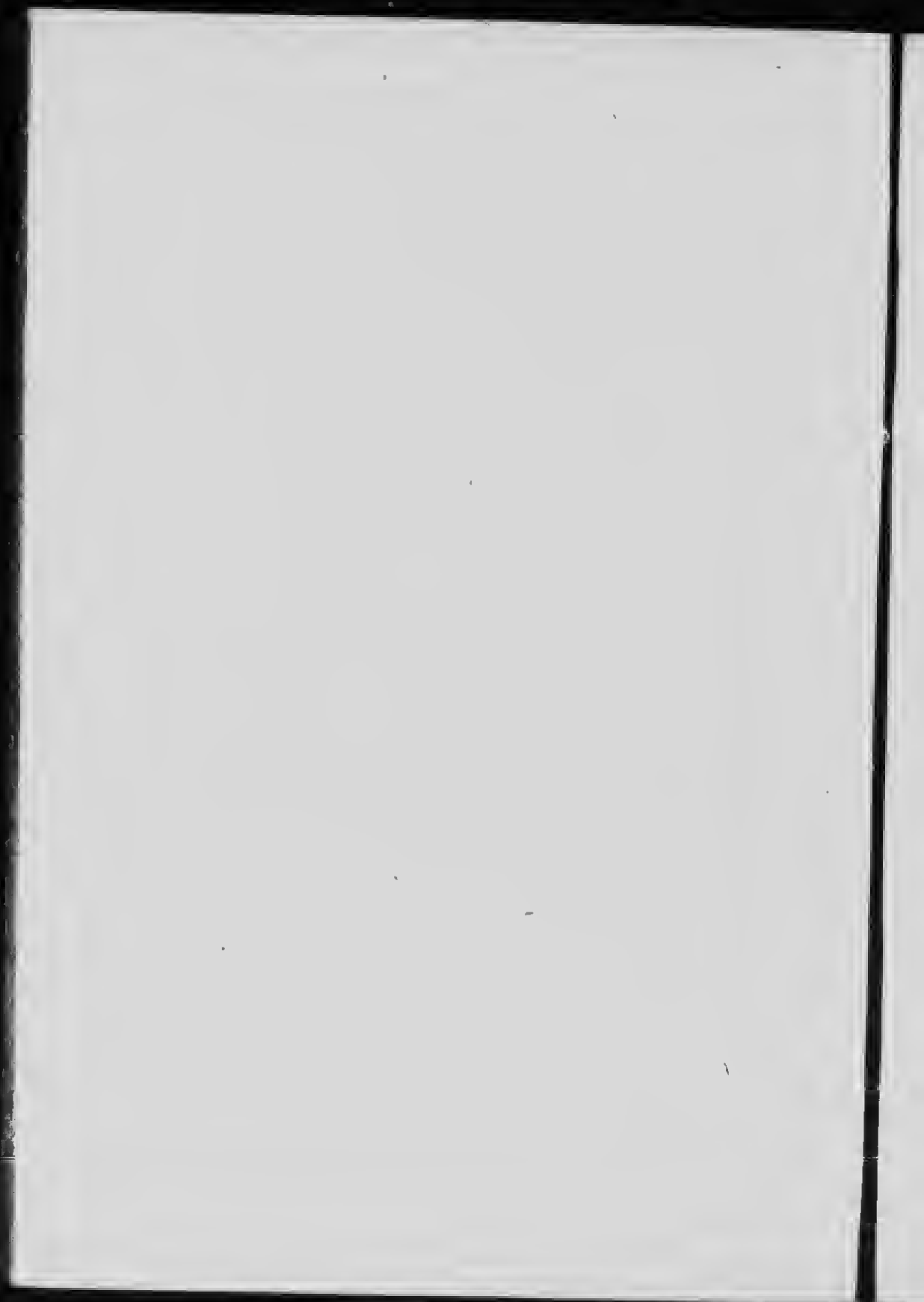
“РОБОЧИЙ НАРОД” учить соціалізму. Хто хоче знати як соціалісти думають про суспільні події, хто хоче навчитися соціалістичної думки, нехай читає передовсім “РОБОЧИЙ НАРОД”

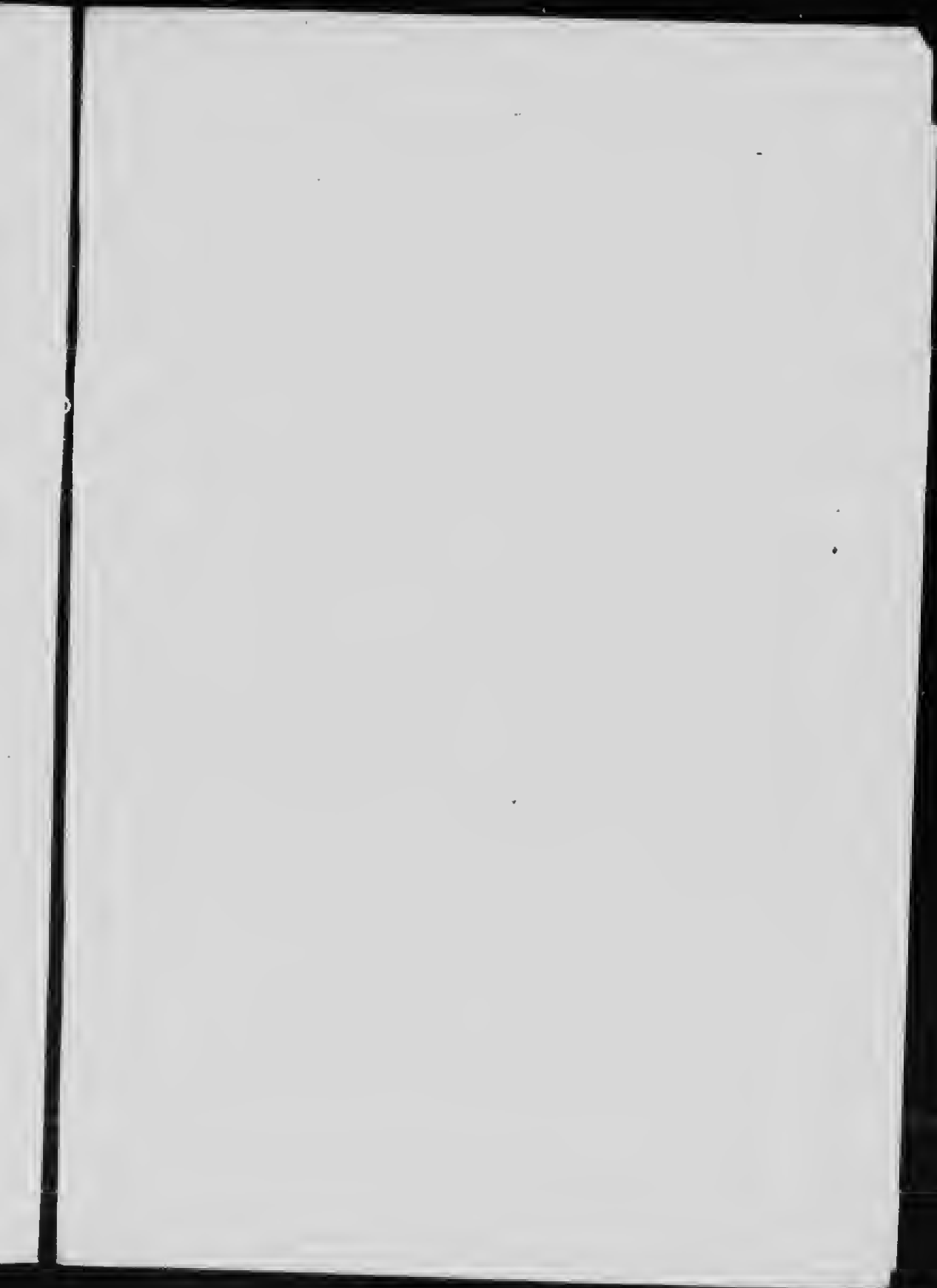
Адреса:

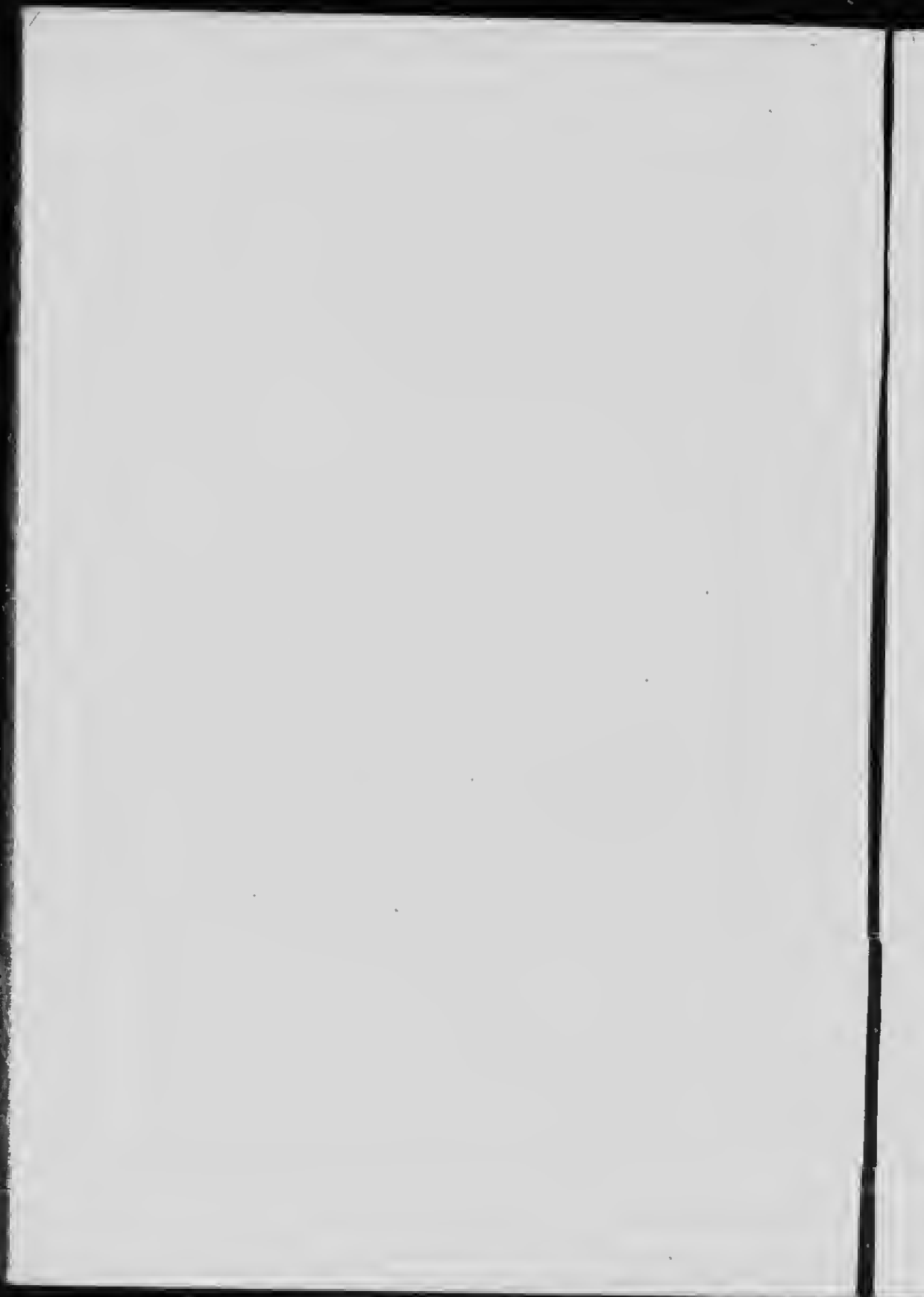
“ROBOTCHYJ NAROD”

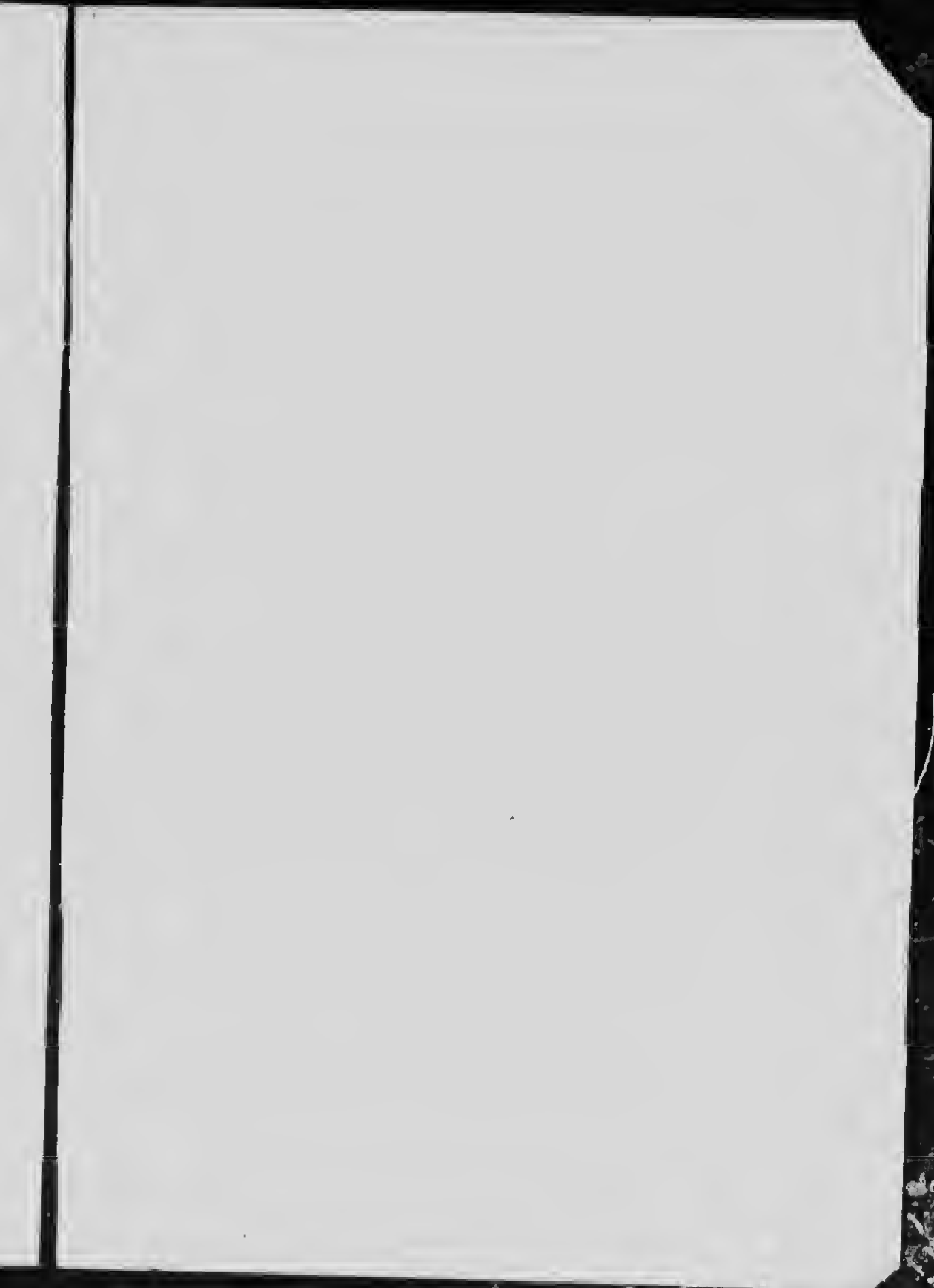
Box 3658 Sta. B.

Winnipeg, Man.

**ЗАМОВЛЯЙТЕ ОТСІ КНИЖКИ
В РЕДАКЦІ "РОБОЧОГО НАРОДА":**

Розвиток соціалізму від утопії до науки	15ц
Релігія розуму	10ц
Добробит	10ц
Історія червоного прапора	10ц
Бог в революції	35ц
За землю і волю	25ц
Відокремлене Галичини	12ц
Кінець світа	10ц
Наш Прометей	10ц
Червоий Кобзар, найкращі пісні	10ц
Америкаський Робітник	10ц
Робітнича Читаюка	15ц
Біблія капіталіста	10ц
Гори трупів і море крови та сліз	5ц
Золото і нужда в Америці	5ц
Жінка і соціальне питання	10ц
Соціалізм а Релігія	15ц
Важне питання	5ц
Історія дуриної корови, (або доля Україня в Галичині)	10ц
Кляси і суспільство	10ц
Українська справа під теперішню хвилю	5ц

Адресуйте так:

"ROBOTSNUJ NAROD"

Box 3658, (St. B.)   Winnipeg, Man.

